

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

KOVÁCS ISTVÁN

EGY EL NEM KÉSZÜLT FESTMÉNY, AMELYNEK FŐHŐSE JAN ALEKSANDER FREDRO LETT VOLNA

Bevezetés Roman Gaşiorowski levél-emlékirataihoz

1891. május 14-én a II. Német Birodalomhoz tartozó Poznani Nagyhercegségben fekvő Siemienicében hatvankét éves korában meghalt Jan Aleksander Fredro.¹ Fredro osztrák állampolgár volt, s lányánál tett látogatása során, veje birtokán érte a halál rövid ideig tartó betegség után. Híre megdöbbenetete a galíciai értelmiséget, mivel Jan Aleksander az egyik legismertebb és legnépszerűbb alakja volt az ausztriai lengyel szellemi életnek.

A háttér az elismertséghez maga a Fredro-család teremtette meg, amely évszázadok óta kiváló férfiak sorát adta a lengyel politikai közéletnek, hadtörténelemnek és a kultúrának. Jan Aleksander 1859-ben született fiát egyik XVII. századi ősenek tiszteletére keresztelte el Andrzej Maksymiliannak. Az 1620 körül született Andrzej Maksymilan Fredrót ugyanis, aki parlamenti képviselőként még egy magyar–lengyel határvitát kivizsgáló bizottság tagjaként is tevékenykedett, a lengyel barokk próza jelentős képviselői között tartja számon az irodalomtörténet. Jan Aleksander apja, Aleksander Fredro a XIX. század legkiemelkedőbb lengyel drámaírója volt, akinek darabjait ma is sikeresen játszószínházak a színházak. (Az 1830-as években a győri és a pesti színház is műsorára tűzte a *Dámák és huszárok* című darabját.) Ő egyébként bátyjaival, Sewerynnel és Jan Maksymiliannal együtt Napóleon, majd a Varsói Hercegség zászlai alatt szolgált, remélve, hogy áldozatvállalásuk meghozza a felosztott Lengyelország helyreállítását. Jan Maksymilan nemcsak hadi, hanem irodalmi babérokat is igyekezett aratni, bár jóval halványabb sikerrel, mint öccse, Aleksander.²

Jan Aleksander két vonatkozásban is követte apja példáját. 1848 novemberében Magyarországra szökött és belépett Władysław Tchorznicki őrnagy előbb Eperjesen, majd Pesten, s végül Kassán szerveződő dzsidásszázadába, hogy a közös szabadságért küzdjön. Vele együtt tüntette ki magát 1848. december 11-én Bárcánál, majd 1849. január 22-én a tarcali ütközetben. Az orosz intervenció nyomán július 20-án Turánál, augusztus 9-én pedig a sorsdöntő temesvári csatában. Főhadnagyként vonult Törökországon keresztül a franciaországi emigrációba.³

---

¹ Jan Aleksander idős korában megnősült apja egyetlen fiaként 1829. november 2-án született. A lexikonok május 15-ét adják meg halálának napjául. Minden bizonnyal tévesen, mert a halotti bizonyítvány az 1891. május 14-ét jelöli halála napjaként. Az „időeltérés” alapja az lehet, hogy halálhírét két nappal később adták hírül a galíciai lapok. Rękopis Biblioteka Narodowa, II. 8442. t. 4. 13. o.

² A felsorolt személyek részletes életrajzát lásd: *Polski Słownik Biograficzny*. Tom. VII. Kraków, 1948–1958. 105–125. o.

³ *Kovács István: A lengyel légió lexikona, 1848–1849*. Budapest, 2007. (A továbbiakban: *Kovács 2007.*) 162–164. o.; *Kovács István: Jan Aleksander Fredro ismeretlen visszaemlékezései a magyarországi Lengyel*

Jan Aleksander szellemi téren is az apja által kitaposott ösvényre lépett. Miután amnesztiával 1857-ben hazatért Galiciába, a gazdálkodás mellett drámaírással is foglalkozott. Nem is eredménytelenül. Egyfelvonásosai nemcsak a galíciai színpadokon arattak sikert, hanem Budapesten is. 1868 decemberében a *Reggeli előtt* és az *Egyetlen leány* című két egyfelvonásos darabját mutatták be, s az előadásokról a *Vasárnapi Újság* is beszámolt.⁴

A hajdani szabadságharcos emlékek mellett színházi sikerei is Magyarországra csábították a kiegészítés után, ahol 1868 és 1875 között többször megfordult. Legszívesebben Malackán időzött, ahol a Schütze és a Koloniczka család vendégeként többnyire vadászattal múlatta idejét. Magyarhoni élményeiről rendszeresen beszámolt családjának.⁵

Jan Aleksander ismertsége és népszerűsége révén be tudta tölteni azt az űrt, amelyet 1876-ban elhunyt apja hagyott maga után: személyében egyszerre képviselte az elmúlt korszak romantikus hőseit és a maga korának politikai, gazdasági, szellemi feladatait egyaránt felvállaló, megoldó gazdálkodó galíciai nemesember ideáltípusát.

Jan Aleksander Fredro halála után nyomban megfogalmazódott ismeretségi körében, miként lehetne neki méltó módon emléket állítani. A feladat Felicjan Szybalski számára kézenfekvő volt. Szybalski légionistaként részt vett a magyar szabadságharcban,⁶ s mivel ő is a 2. dzsidásezredben szolgált, személyesen ismerte Jan Aleksandert. Szybalski amellett, hogy kitűnő gazdálkodó volt, s minőségi növénytermesztése és termés hozama révén híres is, művészetpártolásával és a magyar szabadságharc lengyel emlékezetének ápolásával még inkább kitűnt. 1888-ban a forradalom negyvenedik évfordulóján ő kezdeményezte a magyar szabadságharc légionistái és honvédei arcmásának két emlékalumban történő megörökítését. (Az album egyik példányát Felicjan Szybalski a krakkói Nemzeti Múzeumban, a másik példányt a budapesti Széchényi Könyvtárban szándékozott elhelyezni, s szándékát meg is valósította.) Hogy a szegényebb sorsúak se maradjanak ki az emlékalumból, a fotók költségeinek fedezésére alapítványt hozott létre. Az akció Jan Aleksander Fredro halálakor már javában tartott.

Szybalski több mint száz Galiciában élő egykori légionistával és honvéddel állt kapcsolatban. Legelőször is egykori dzsidás bajtársával, Władysław Brennerrel, akinek húgával, Izabellával kötötte össze életét. (A házasságból nem született gyermek.) A galíciaiakon kívül tudni akart azokról is, akik távolabb, külszországokban laktak, történetesen akár a föld túlsó féltekén is. Mert Władysław Sylwester Kossak, aki hadnagyként az 1. dzsidásezred parancsnokának, Władysław Ponińskinak volt a segédtsíztje, valóban a legtávolabbi földrészen, Ausztráliában élt. Bátyja, Leon Kossak szintén részt vett a magyar szabadságharcban: Bem parancsai alatt Erdélyben szolgált hadnagyként.⁷ Ő ugyan már 1877-ben meghalt, de Szybalski birtokába került egy fényképe. A Kossak-fivérek jelentőségét az emelte a többiek fölé, hogy fivérük, Juliusz Kossak korának leghíresebb lengyel csataképfestője volt. Szybalski jól ismerte őt, s tudta, hogy ő, Juliusz Kossak állíthat legméltóbb emléket Jan Aleksander Fredrónak.

Légió születéséről. In: Hungaro-Polonica. Tanulmányok a magyar–lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. Emlékkönyv Waclaw Felczak 70. születésnapjára. Szerk.: Kiss Gy. Csaba és Kovács István. Budapest, 1986. 129–135. o.

⁴ *Vasárnapi Újság*, 1868. december 13. 626. o.

⁵ Zakład Zdziałów Rękopiśmiennych. Biblioteka Narodowa, II. 8442. t. 1. 13., 25., 36., 8., 84., 86. o.

⁶ Kovács 2007. 491–492. o.

⁷ Életrajzokat lásd: Kovács 2007. 270–271., 409–411. o.

Az emlék egy róla készült csatakép lehetne, egy olyan harci jelenet, amelynek ő a hőse, ő, Jan Aleksander Fredro áll a harci események középpontjában. Ehhez szemtanúkat kellett keresni. Az album elkészítésének évek óta tartó munkája során a szemtanúk Szybalski rendelkezésére álltak. A leghitelesebb tanút a művészetpártoló „Felicjan úr” Roman Gašiorowskiban vélte fölfedezni, aki a Krakkótól mintegy huszonöt kilométerre lévő Myślenice közelében fekvő Nowa Wieśben gazdálkodott. Minden bizonnyal meggyőződött róla, hogy Gašiorowski kitűnő adomázó. Arra kellett hát kérni, hogy mindazt, amit előszóban előadott magyarországi élményeiről, írja le.

Az 1823-ban született Gašiorowski egy évvel volt fiatalabb Szybalskinál. 1849-ben mindketten a 2. lengyel dzsídázsezredben szolgáltak. Gašiorowski azonban viharosabb előélettel dicsekedhetett. 1846 tavaszán ugyanis azzal a gyanúval, hogy lembergi diák-ként részt vett a galíciai megmozdulásokat előkészítő összeesküvésben, letartóztatták.⁸ Nem tudjuk, elítélték-e, de miután Lemberget és környékét Galícia katonai parancsnoka, Hammerstein tábornok 1848. november 3-án ostrom alá helyezte, Gašiorowski feltehetően Tchorznicki csapatának tagjaként átkelt Magyarországra. Ettől kezdve mindvégig osztozott az előbb gyalogosan küzdő lengyel dzsídázsezred, majd később osztállyá szervezett 2. dzsídázsezred sorsában. A légióval együtt ő is kimenekült Törökországba, majd a lengyel emigránsok második csoportjával 1851 télutóján áthajózott Angliába, ahol hosszú évekre Manchesterben telepedett le. 1857-ben, ugyanabban az évben, amikor Jan Aleksander Fredro, ő is hazatérési engedélyt kapott. Egy ideig Varsóban élt, majd végleg Galíciában, Myślenice közelében telepedett le.

Itt, Nowa Wieśben vetette papírra Szybalskinak címzett leveleit, észrevételeit és visszaemlékezését. Ha mondatai esetenként egymásba is folynak, színesen, filmszerűen eleveníti fel a Szeged és Temesvár közötti visszavonulás hangulatát és az olvasót is magával ragadó élményeket. Élményszerzésre bőven volt lehetősége, mivel a lengyel légió lovasdandára szinte mindvégig az utóvédben teljesített szolgálatot, s nap mint nap megütközött a visszavonuló honvéddal makacsul üldöző osztrák lovassággal. Hogy a légió dzsídásai a temesvári csatában sem kímélték magukat, arra éppen Gašiorowski levélmemoárja a „tanúságtétel”.

A Szybalski által felébresztett memoárirói becsvágy később sem hunyt ki a szerzőből. Kazimierz Rakowski 1905-ben közzétette R. G.-nek a bárcai összecsapásról írott visszaemlékezését, amelyet egy újság levéltárában talált meg, nem közölt anyagként.⁹ Ez a memoár stílusát tekintve jóval kiforrottabb írónak mutatja be Roman Gašiorowskit, mint az alább közölt visszaemlékezések, levelek. Persze maga az esemény, amelyet felelevenít, nem egy szerencsétlen visszavonulás és a szabadságharc elvesztését is jelentő döntő csata, hanem a lengyel légió leghíresebb tette: a bárcai diadal, amelyért Görgei hadügyminiszter 1849. május 31-én a benne részt vevő mindegyik légionistát kitüntette utólag, a dzsídázosztályt „a hálás magyar nemzet nevében a katonai vitézség harmadik osztályával” feldíszítette.¹⁰

⁸ Staatsarchiv des Innere und der Justiz – P. H. Zt. 5331/1846–39.

⁹ Kazimierz Rakowski: Dwa pamiętniki z roku 1848. Polacy w powstaniu węgierskim 1848 roku. (Potyczka pod Barcą w jesieni 1848.) Warszawa, 1905. 103–119. o. Magyarul lásd: Kovács István: Egy a lengyel a magyarral. A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei. *Magyar Napló*, Budapest, 2008. 107–117. o.

¹⁰ *Közlöny*, 1849. június 8.

Władysław Tchorznicki őrnagy és nyolcvannégy embere – néhány honvéddel és nemzetőrrel kiegészülve 1848. december 11-én a bárcai kocsmánál verte vissza a vesztes kassai ütközet nyomán a menekülő magyar hadat üldöző osztrák könnyűlovasszázadot, s ezzel megmentette az északi hadsereg ágyúit.¹¹ Az alezredessé előléptetett Władysław Tchorznicki dzsidásai lovon is ugyanolyan vitézül küzdöttek Szeged feladását követően, mint a bárcai kocsmánál gyalogosan. Ezt bizonyítja Gąsiorowski visszaemlékezés-füzére is, amely ezideig Juliusz Kossak iratai között lappangott a wrocławai Ossilineumban.¹²

Hogy a festő végülis megörökítette-e Jan Aleksander Fredrót a lengyel légió valamely ütközetében, nem tudható. A témával minden bizonnyal foglalkozott. Erre utal a krakkói Nemzeti Múzeumban és a budapesti Széchényi Könyvtárban található Szybalski-album színes belső lapja, amelyen az 1848–1849-es magyar–lengyel fegyverbarátság jelképes jelenetét ő festette meg.¹³

---

¹¹ Részletesebben lásd: *Kovács István*: „Mindvégig veletek voltunk...” Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998. (A továbbiakban: *Kovács* 1998.) 109–127. o.

¹² Wrocław, Osslieneum. Papiery Juliusza Kossaka. 12.752., 12.768.

¹³ Lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Lengyel album. Fol. Polon. 4.

LENGYEL DZSIDÁSOK A SZABADSÁGHARC VÉGNAPJAIBAN

Egy dzsidás közvitéz visszaemlékezése

Első levél

Górnawieś p. Myślenice, 1891. november 6.

Nagy jó Uram!

Arra a lovassági összecsapásra, amelynek megnevezésére és közelebbi részleteire kíváncsi Uraságod – a temesvári csata végső szakaszában került sor. Az itteni utolsó kardcsapást vagy dzsidadőfést követte Görgei fegyverletétele hüvelyben tartott karddal. Ez jelentette a hadjárat végét.

Az összecsapás délután négy óra körül zajlott le – hogy sütött-e a nap? Nem tudom, de fényes nappal volt; a távoli tereptárgyak éles vonalakkal rajzolódtak ki: 1849. augusztus 9-ét írtak.

Ezt a csatát Bem vezényelte, s miután rádöbbsent, hogy az egész hadseregben nincs egyetlen ágyúgolyó, sőt, a mi (lengyel) gyalogságunk a puszkagolyónak is híjával van, parancsot adott a visszavonulásra.¹⁴ Egyenes irányban hátrálnunk nem lehetett, mert utunkat állta az ellenség által birtokolt Temesvár. Az elvonulás a harcvonal mentén a hadsereg háta mögött – balról a jobbszárny felé ment végbe, mégpedig teljes rendben.

Az ellenség célja az volt, hogy a rendben történő visszavonulást szétbomlassza, és a lőszer nélkül maradt sereget teljesen szétszórja. Ennek megakadályozására ott volt a mi két lovasosztályunk és a Bocskai huszárezred,¹⁵ amely a harcvonal jobbszárnyát alkotta, s most a mi visszavonulásunkat fedezte. Hogy az ellenség az állásunkból kibillentsen, ellenünk küldte a sárga sisakos (legalábbis én ilyennek láttam őket), a gálaöltözetüket illetően vörös hajtókás, fehér köpenyes ulánusokat,¹⁶ akik nem tudom, hányan voltak, mert közülük egy se jött át a folyócska innenső oldalára. Az átkelést lehetővé tevő hidat a mi első dzsidásezredünk egy osztaga védte, a lejjebb fekvő gázló pedig tele volt menekülő ellenséges ulánusokkal. Nehéz volt az átkelés ezen a keskeny folyosón, mivel az elesettekből sánctól lehetett volna emelni, de mert csak arról volt szó, hogy az ellenséget szorítsuk a folyócskán túlra, csupán az ellenállókra csaptunk le. Így a gázló nem lett olyan mélységű, amilyen egy ilyen szűk hely az ellenségtől hajsoltaknak lehetett volna. Úgy gondolom, mégis hasznos lehet, ha e szcénánál hosszasan elidőzöm, mert úgy érzem, ez volna a legalkalmasabb helyszín és akció, amelyet vászonra lehetne vinni.

Itt örvényelt az egész összecsapás: a díszegyenruhában menekülő sárgasisakosok, akiket a mi fehér és piros csákós dzsidásaink közösen üldöznek, a folyócskán túl sorakozó vértések, amint feltartóztatni készülnek az üldözőket, mert noha a parancs szerint nem kelhettünk át az ellenség üldözésére, és gyülekezésre szóló trombita, a mieink közül tízegynehányan átviharoztak a gázlón, és szétzilálták az útjukat álló vértesosztály első sorait. Amikor észbe kaptak, visszatértek, de ott hagyták egy földön fekvő sebesültjüket. Miután a mieink visszajöttek, az általuk szétszóró csűrhe tagjai varjakként körözni kezdtek a földről felemelkedni próbálkozó sebesült körül, hogy lekaszabolják.

„Micsoda! Hát hagyjuk, hogy ezek a gazok tort üljenek a mieink fölött?” Fredro hangja volt ez, a 2. ezred 1. századának főhadnagyáé, aki alighanem éppen ekkor ért vissza a folyó túlsó partjáról, s a sebesült az ő szakaszának katonája volt: Ujejski vagy Madejski¹⁷ – már pontosan nem emlékszem.

¹⁴ A csata közben derült ki, hogy Dembiński tábornok a tüzérségi lőszertartalékot már korábban előre küldte Lugos felé, de erről elfelejtette tájékoztatni a parancsnokságot tőle átvevő Bemet.

¹⁵ A Hajdú-kerületben önkéntesekből és újoncokból szervezett 17. huszárezred, amelynek összesen három osztálya (hat százada) szolgált a déli főszeregben.

¹⁶ A dzsidások nyilván a 4. (Császár) dzsidásezredhez tartozhattak, ui. az 1. dzsidásezred a II. hadtestben Komárom előtt, illetve Jellacsics alatt szolgált; a 2. dzsidásezred Temesvárra volt bezárva; a 3. dzsidásezred pedig nem Magyarországon állomásozott.

¹⁷ Madejski, Eustachy Jan (1821–1859) 1848-ban a Lemberg Egyetem légiójában szolgált. A Gąsiorowski által leírt eset során állítólag tizennyolc sebet kapott. 1849. augusztus 17-én III. osztályú érdemjellel tüntette ki Kossuth. A francia hadsereg katonájaként Solferinónál esett el.

Mi nem voltunk annyian a téren, hogy megmérkőzzünk az egész vértessosztállal, mert többségünk már a trombitaszóval kijelölt gyülekezőhelyen sorakozott, s a szomszédos gyümölcsöskert fái között is megvillant egy sisakos csapat. De mindazok, akik Fredro főhadnagyunk hangját meghallották, száguldva követték őt a gázlón át. A gyülekező népség ismét elinált, és a mieink magukkal hozták a sebesültet. Elismeréssel tartozunk a vértések parancsnokának, hogy a zárt sorokból egy se kelt a kutyapecérek segítségére. Én, más kalandoktól feltartóztatva, csak akkor érkeztem meg futva, amikor a hóna alatt tartott sebesültet már a gázló felé cipelték; tehát nem voltam szemtanúja megmentésének, de biztos, hogy az elbeszéltek szerint történt, mert az, aki a sebesültet bal kezével a hóna alatt tartva támogatta, míg jobbájában a kardját és a gyeplőt markolta, Fredro volt. Mögötte még néhány fehér csákós ulánus lépkedett, hátra-hátranézve, de a sebesült kimentését senki sem zavarta meg. A gázló keményre döngölt mesterséges töltés volt, olyan keskeny, hogy csak egy szekér férhetett el rajta. A tiszta vízsodrason áttetszettek a fehér kövek. A folyócska mindkét oldalán legelő terület el, az átellenes part kissé magasabban emelkedett, de ugyanúgy enyhén a víz felé lejtett, mint az innenső.

Nagyságos Uram, közelebbi részleteket e csatáról a csatolt emlékiratban olvashat, amelyet a pesti kiállítás során írtam, ahol nagy ovációval tisztelegtek a lengyel küldöttség egyetlen légionistája előtt. Mármintha – nota bene – Uraságodnak türelme lesz elolvasni, mert én magam úgy vélem, egy idegen számára nem világos a nehézkesen megírt szöveg. Felhívom rá a figyelmét, hogy a temesvári csata leírása, amennyire én magam érkelem, csak a 10. oldalon kezdődik.

A megboldogult Aleksander úrra vonatkozóan némi helyreigazítással tartozom. A híd és a gázló közötti térséget nem tanya (major), hanem malom uralta, amelyre rátapadt egy kerítéssel övezett gyümölcsöskert. Arra, hogy ezt a helyet a sebesültjével elfoglalt, megboldogult Aleksander úrnál jobban szemügyre tudtam venni, az alábbi történet szolgáljon bizonyítékul.

Az én rajomban (hármójuk közül az egyik a lovakat látta el, a másik az abrakról gondoskodott, harmadik a konyhával foglalatostkodott) az abrakos egy Kościelecki nevű személy volt,¹⁸ bátor, körültekintő, derék katona – azzal a mániájával tűnt ki, hogy kártyalapocskákra lőtt célba, s erre nem kevés töltényt elpazarolt. Ugyanis ahol csak alkalom kínálkozott, kiszögezte a kártyalapokat, lelépte a távolságot, lőtt, és ritkán hibázott. Mondtam neki, hogy a lőszerpocskolás semmire se jó, mert lovaglás közben amúgy se könnyű találni. E kételyemre pont akkor emlékeztetett, amikor a mieink már csaknem teljesen visszahúzódtak a túlpartról, a szétvert balszárny deformálódott, s az egész osztrák vértessosztály a folyócskáig nyomult előre. A harctéren maradt vitézeket – valamenynyien fehér csákós dzsidások voltak – bosszantotta a hősködő kutyapecérekből alakzatot felvett balszárny. Egyre-másra tüzeltek az alakzatra. Kościelecki egyszer csak odaszól nekem: „Lásd csak, hiába lövök-e.” Tizenöt lépést előre ment, célzott, úgy, hogy a célba vett sintér-hős köpenyét magára húzva lova nyakára borult, majd lőtt – de nem talált. Ugyanez ismétlődött meg a másik pisztollyal is, amit kedveszegetten egyenesen a mocsárba hajított. „No, gyere csak – mondom neki. – Majd én megmutatom, mint kell löni úgy, hogy ne vesszen kárba a golyó.”

Eperjesen, amikor a Duklai-hágón át beözönlő oroszok köszöntésére kiküldtek bennünket, két-csővű vadászpuskákat kaptunk. Korzeliński kapitány¹⁹ gúnyt űzött e fegyverből, amit sokan kézbe se vettek. Én azonban megőriztem az ekkor kapott lőfegyvert. A vadászpuskából vagy a kurtályból leadott lövés nem pontosabb, mint a pisztolyé, de messzebb hordó nála. Oldalt állva olyan helyzetet foglalhat el az ember, hogy a sorban álló katona eltakarja a másikat; akkor a lövés felfelé vagy lefelé hordva – vízszintes helyzetben biztos, hogy eltalál valakit. Így hát, hogy a vértésekkel szem-

¹⁸ Kościelecki szakaszvezetőként szolgált a magyarországi lengyel légió 2. dzsidásezredének 2. századában. Törökországba kimenekülve mohamedán hitre tért.

¹⁹ Seweryn Korzeliński (1804 vagy 1805–1876) az 1830–31-es lengyel szabadságharcban Dwernicki tábonrok hadtestének 2. dzsidásezredében szolgált. Miután a hadtest átszorult a Habsburg Birodalom területére, Korzeliński Galíciában telepedett le. Tizenegyed-magával 1849 áprilisában kelt át Magyarországra, ahol kapitányi rangban kinevezték a 2. dzsidásezred 3. századának parancsnokává. Május közepétől egy 60 dzsidásból és esetenként 200 fő gyalogosból álló különítmény élén Palocsa, Szvidnik és Girált térségében cirkálva derítette fel és zavarta meg a határmenti orosz és osztrák erők mozgását. Lásd: *Kovács István*: „A lengyel légió legvitézebb hősei közé tartozott”. Seweryn Korzeliński dzsidás kapitány Magyarországon 1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998.) 1. sz. 194–213. o. – Kossuth a törökországi emigrációban önmagáért léptette elő.

ben ilyen löállást találjak, oda kellett mennem a gyümölcsöskerthez, ahonnan a – természetesen leállított – malomkereket pontosan látni lehetett. Egyébként a sebesült számára hevenyészett hordással éppen akkor rohant oda az izzadt molnárlégény.

Ugy emlékszem, hogy Krobicki is elesett²⁰ ebben a viadalban, aki a vörös csákós ulánusoknál volt főhadnagy. A huszárok, akik nem elég, hogy nem szálltak szembe az ulánusokkal, minden további nélkül parádézva a hátunk mögé bújtak a feljűk rohamozva vágató ulánusok láttán. A huszárok csak azt követően kerültek elő, miután a megfutamodó ulánusokat üldözve kaszabolni kellett. Ahhoz, hogy ez bekövetkezzék, az ellenséget előbb nekünk kellett megkergetnünk. Így aztán a huszárok, ahogy megjelentek, dolguk végeztével ugyanolyan észrevétlenül el is tűntek.

Tudom, hogy ily sok apró részletet nem lehet vászonra vinni, de lehet, hogy éppen a legalkalmasabbat nem találja elég világosan bemutathatónak. Ezért befejezésül örömmre szolgál bejelenteni, kész vagyok bármily szükséges tájékoztatásra, még ha oda kellene is mennem, és élőszóval mindenféle szükséges magyarázattal szolgálni. Az utolsó csata összes részleteivel jobban beleivódott az emlékezetembe, mint a korábbiak. A huszárok gyáva, mészáros viselkedése előhívott emlékezetemből egy másik hasonló esetet, amely a tarcali ütközetben játszódott le.²¹ Amikor már mindennek végeztével ácsorogtunk, mit sem tudva arról, ami körülöttünk történik, lóhalálában arcvonalunkhoz érkezik egy osztrák gyalogos segédtiszt, leugrik lováról és villámgyorsan eltűnik soraink között. Mögötte a csalódott huszár, aki a kardjával mutatja, hogy adjuk ki neki a segédtisztet. A lovát átadtuk, de a segédtisztet magunknál tartottuk. Ahogy éles helyzetben az ellenség kerülni igyekezett minket, veszélyhelyzetben nálunk keresett oltalmat.

Nem az én feladatomban, hogy aláhúzzam és kidomborítsam a légió magyarországi haditetteit, amelyek mai szemmel nézve, ha nem is múlták felül, de elérték a hajdani légiók, sőt nemzeti hadak cselekedeteit is.²² Mindent szigorúan számba véve kiderül, hogy a magyarok elsősorban a lengyeleknek köszönhetik első hadjáratuk sikereit. Emiatt ennek honunkra nézve is nagyobb haszna volt, mint az összes korábbi és későbbi erőfeszítéseknek. Az uralkodó rájött, hogy nemcsak a magyarokkal, hanem a lengyelekkel is számolnia kell. Mai szabadságunk ereje is ebben rejlik.²³ Befejezem, mert lehet, hogy feleslegesen ragaszkodom azokhoz a gondolatokhoz, amelyek nem tartoznak e dolgokhoz. Hálásan szorítom baráti kezét – szolgája Roman Gąsiorowski.

Egy dzsidás kalandjai a temesvári csatában

A lovassági összecsapások, a gyalogság elleni fergeteges lovassági támadások, amelyek akkor-tájt még lehetségesek voltak, akárcsak az ágyúütegek ellen indított rohamok, vissza-visszatérő regénytémák mindkét oldalon, függetlenül attól, hogy tartalmukat az igazság vagy az írói fantázia diktálta-e. Mivel e tekintetben nehéz bármi újat is mondani, nem áll szándékomban belebonyolódni egyhangú csataleírásokba. Inkább olyan apró, rendkívüli eseményeket mondok el, amelyeknek tanúja vagy résztvevője voltam.

---

²⁰ Krobicki, (Aleksander) Wiktor (1816–1849). Az 1846-os galíciai mozgalomban való részvételéért 1847-ben hét évi várfogságra ítélték. 1848 tavaszán az általános amnesztia révén szabadult. 1848 novemberében hadnagy lett a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóaljban. 1849. július 1-jétől kapitány a légió 1. dzsidászredében.

²¹ Az 1849. január 22-i ütközetben a Klapka György által vezetett felső-tiszai hadtest győzelmet aratott Schlik tábornok galíciai hadteste fölött. A győzelemben nagy szerepe volt a Bulharyn ezredes és Idzikowski őrnagy által vezetett lengyel századoknak is.

²² A lengyel légió első egységei 1797 nyarán alakultak meg az Észak-Itáliában fogságba esett galíciai sorozású katonákból Bonaparte tábornok támogatásával. Ezt követően a rajnai hadszíntéren is alakultak lengyel légiók. A légionisták létszáma az elkövetkező húsz évben meghaladta a 20 000 főt.

²³ Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés következményeként Galícia is korlátozott autonómiát kapott, s ez a lengyel nemzeti eszme fejlődése számára kivételes lehetőséget biztosított.

1849. augusztus 7-én Temesvárhoz értünk²⁴ és alaposan belakmározunk, mert a Temesvárt ostromgyűrűbe (a vár az egész hadjárat során az ellenség kezén volt) fogó magyar had megosztotta velünk az élelmét. A rendes katonai kosztón kívül olyan ingyencégeket is fogyasztottunk, amelyekhez a magyarok kerülő úton jutottak hozzá. Emlékszem, hogy én például libacombot ettem, de még milyen finomat! Jókedvűen készültünk pitymallatkor lóra szállni, hogy, mint általában tettük, a még ép három furulyát (háromfontos ágyút) kísérve húzódjunk vissza néhány kilométert. Ez addig ment, míg fel nem tűnt a nyomunkban vonuló ellenséges elővéd, amely láttunkra nyomban harci alakzatot vett fel. Nem fordultunk vele szembe, hogy feltartóztassuk, mint amikor ez feltétlenül szükséges volt, úgy istenigazából verekedni se készültünk, mint nemegyszer, ha a hadsereg szerfelett kényelmesen bontott táborát, s emiatt a visszavonulásra szólító parancsot túlságosan későn kaptuk meg. Amikor már készen álltunk az indulásra, elibénk áll a fővezér, Dembiński generális hadsegéde a paranccsal: „Mindkét dzsidasosztály a lovasfélüteggel együtt az elővédbe osztatik be.” Örömteli „Vivát”-tal fogadtuk ezt a meglepetést és máris ügetésbe fogtunk, hogy minél hamarabb a hadsereg élére kerüljünk, és legalább egy napon át fesztelenül poroszkálhassunk. Merthogy az elmúlt öt nap utóvédi szolgálatát pokolian megszenvedtük. Rendszeresen éjjel tizenegykor vonultunk be a táborba, ahol a kiosztott szerény katonakosztónak már csak a hűlt helyét találtuk, így a végén már azt se kérdeztük, hol a táborban kijelölt helyünk, csak azt néztük, hogy minél közelebb kerüljünk a kukoricaföldhöz, ahol az ember tejeskukoricát majszolhat, a ló pedig kukoricaszárát rágcsálhat... Ó, a termékeny Bánság! Ahol a rezedá úgy virágzik, mint a dudva! Az a történelmi legenda vigasztal csak, hogy a hadsereg általában a legtermékenyebb vidéken szenved a legnagyobb szükségét.

Már a Szegednél vívott három napig tartó ütközet során²⁵ is szakaszonként két birka képezte az étkünket, amelyeket golyózápokban a híd alatti kiszikkadt térségben sütöttünk meg azon a részen, ahol áradás esetén a víz egy része a Marosból Szeged alatt a Tiszába folyt. A birkákhoz, amelyeket nem a hadbiztonság jutott nekünk, hanem éhségtől hajtva nekünk kellett őket faszolnunk a tőlünk pár kilométerre legelésző ártatlan nyájból, se só, se kenyér nem jutott. Két embert jelöltünk ki a szakaszból e birkavadászatra, lelkükre kötve, hogy mindegyiküknek egy-egy birkát kell hoznia. A konyhai körülményeknek és a fűszerezésnek megvolt az elkerülhetetlen következménye.

Szegeden ugyan nagy raktárakat töltöttek fel élelemmel, de mivel Görgői nem érkezett meg, mind az ellenségé lett, mert Dembiński – háta mögött a Tiszával – nem merte vállalni a bizonytalan kimenetelű csatát. Emiatt – a lehetséges vereséggel számolva – kénytelen volt időben visszavonulni a folyón túlra, de mivel a keskeny hajóhíd éppen csak a hadsereg átkeléséhez bizonyult elégségesnek, az élelmiszerkészletek kénytelen-kelletlen a helyükön maradtak.

Az éjszakára abamaradt ágyúzás idején nem éppen szakács-mód elkészített birkahús és a lovak elé vetett pár köteg széna dacára is maradéktalanul eleget tettünk az e küzdelemben ránk bízott legfőbb feladatnak, amely a visszavonulás fedezése volt. Ebben előnyünkül szolgált a hadjárat fényesebb szakaszaiban szerzett tekintélyünk. A végeláthatatlan legelőkön húzódó harcvonalon a csatározás, amely általában délután négykor kezdődött végülis 1849. augusztus 3-án késő éjszaka ért véget. Ezekben az időkben valahányszor porfelhő támadt a messze távolban látható és gyorsan felénk közeledő lovasok nyomán, tudtuk, a magyar hadsereg valamelyik egységét megfutamították. Ez ellenállásra serkentett: szorosra zártuk sorainkat olyannyira, hogy a szétszórtan menekülők ne tudjanak szétzilálni és magukkal ragadni bennünket. A menekülők – a megfutamodásukat igazolandó – szívesen teszik ezt. A menekülő huszárosztályok egyike se állt meg, hogy segítsen az üldözők visszaverésében, hanem elviharzott mellettünk, mint a szélvész, és tovatűnt a hátunk mögött. Hányszor, de hányszor harsant fel egy-egy ilyen mögöttünk tovarohanó forgószél nyomán: „Kurtára a gyeplőt, kézbe a fegyvert! Előre! Indulj, indulj!” „Polen, Polen!” – hallatszott a szélvész nyomán kavargó porfelhőkből. A porfelhő megsűrűsödött: saját lovaink dobajgó patái vetettek szelet. Az így kialakult helyzetet akár tudatos lejáratusunknak is tarthattuk volna, mivel Don

²⁴ A Szegedről visszavonuló déli magyar hadsereg augusztus 8-án ért a Temesvári erődtámaszpont ostromgyűrűbe záró honvédhadtesthez.

²⁵ Henryk Dembiński altábornagy, a déli magyar hadsereg parancsnoka augusztus 1-jén és 2-án csekély utóvédharc után feladta Szegedet. Ezt követően augusztus 3-án Újszegednél, majd 5-én Szőregnél vereséget szenvedett Haynau üldöző hadoszlopaitól.

Quijote-i szerep eljátszására kényszerültünk. A megaláztatást azonban keresztényi türelemmel viseltük. Azelőtt is, miként Cervantes hőse, nemegyszer éreztük azt, mintha a szelet és a saját magunk által kavart porgomolyokat üldöznénk hiába. E némileg kényszerű gyakori szerepvállalás azonban javunkra vált, mivel a sűrűn gomolygó porfelhőtől álcázva, nem zaklattak bennünket tovább a gránátok, amelyek az egész vonalon körülöttünk süvítettek, s alig bukkantunk ki a porfelhőből, máris a soraink között robbantak fel. E méltatlan eszközöknek számosan áldozatul estek. Én magam is könnyed rántást éreztem a köpenyemen a derekam körül, és e pillanatban a mellettem vágató ló összecsuclott, de nyomban fölszökkent, majd újra le roskadt, de ismét talpra állt, s némi erőfeszítés után talpon maradt és ment tovább... Igaz, még aznap éjszaka kilehelte párját, noha csak annyit lehetett látni a szeme magasságban, mintha a zablaszíjat késsel átmetszették volna egycolos vágást hagyva alatta a bőrfelületen. A köpenyemen én is találtam hasonló hasítékokat.

Amikor elértük a végpontot, és már nem hullottak ránk gránátok, csupán a győzelmi kiáltások hatottak el hozzánk, a már lenyugvó nap sápadt alkonypirjában csillámló sisakokat pillantottunk meg. Háromfontosaink parancs nélkül előrenyomultak és vaskos gránátok helyett, apró kartácsokat lőttek ki rájuk. A fény kedvezett nekik, hogy jól célozzanak, míg az ellenség már egyáltalán nem látott bennünket és vaktában lőtte ki ránk a kartácsot; szilánkjai verébcapatként röpültek el fölöttünk arrafelé, ahol se hírünk, se hamvunk nem volt.²⁶ Talányosnak tűnhetett fel, hogy míg a mieink háromszor is kilőtték ágyúikat, az ellenségei válaszként csak egyszer dördültek el. Zavarát annak tudata is fokozhatta, hogy a közelükben vagyunk. Úgy gondolhatták, megkergethetjük a csatatéren már tábornok vert sisakosokat, hogy közlőre láthassuk a győztes viperákat. Az elstutogott parancs: „Ki az ágyúkra, ki a sisakosokra” – néma sürgönyként áthullámozott sorainkon, s még egyszer hallhattuk: „Polen, Polen”. Ha nem üzzük-hajtjuk őket, elvehetjük ágyúikat. Egy ily meglepetésszerű támadásnál, nem maradt volna idejük felmoldozni, s eltűnni a lőszeres talyigákkal. De az idősebbeknek állítólag több sütnivalójuk volt. Így az első lövés mintegy varázsütésre véget vetett a kiáltásoknak, bár rövidesen abbahagytuk az egyenlőtlen lövöldözést is, mert mind az általunk, mind az ellenség által keltett füstgomoly eltakarta a láthatárt, és a lövések vaktában estek, s kár volt a töltésekért. A lőszeres talyigákat ugyanis csak másnap tudják feltölteni, s a töltésekre szükség lehetett és volt is. A Temesvárig tartó visszavonulás ugyanis a szegedi ütközet folytatása volt, s mi folyvást az utóvédet alkottuk. Így akkor a rezes pofákkal folyó utolsó szóváltás után barátsággal elváltunk. Hogy találkoztunk-e újból a későbbiekben, azt csak ők tudhatták, mert azoktól, akik bennünket a porfellegen át megismerhettek, megtudhatták kiféle-miféle szerzetek vagyunk. Mi mindig az első vonalban küzdöttünk, de számunkra a sisakosok és a fehéreköpenyesek egyformák voltak. Köpeny nélkül pedig sohasem mutatkoztak előttünk.

Ágyúlövésnyi távolságból láttuk egymást, mert az ágyúk elleni rohamok se jártak kellő eredménnyel. A fogatok a lőszeres talyigákkal elvágattak, s az ágyúkat sem elvontatni, sem az ellenség felé fordítani nem tudtuk – lőszer híján. Csak a képzeletben létezett volna a muszka ágyúk egykori beszögezése? Az egész hadsereg előrenyomulásától fenyegetetten nem tarthattunk ki az ágyúknál. Az után az egyetlen kísérlet után, amellyel a csata másnapján próbálkoztunk, pontot tetünk az ilyen vállalkozásokra.

Az egyik falunál, ahol az esőáztatta búsági zsiros fekete földtől síkossá taposott úton megnehezült a hadsereg vonulása, miközben az ellenség ágyúlövésnyi közelségbe ért, Dembiński a szemrevételezésből visszatérve tudunkra adta, hogy svalizsérokat látogatása várható. Semmiféle fogadásra nem voltunk felkészülve. A lovaink még jó erőben voltak, mert az út mentén gyakran találtunk kékébe vagy keresztekbe, mi több, asztagokba rakott zabot, így hát akadt mit enniük. Ráadásul az ellenség szeme láttára még tízegynéhány lovat össze is kell fognunk, mert a leomló zabasztagok látványától megijedtek. (A kecskeméti pusztán a hadsereg összes lovai elszabadultak kötőfékjeikről – az egyik svadronunkéin kívül). Nekünk tejes kukoricán, görögdinnyén vagy sárgadinnyén kívül semmi táplálékos étel nem jutott, így teljesen elhagyott az erőnk. Ahhoz, hogy egy kéve zabot a száz lépésre álló lovához elvigyen az ember, legalább fél órába telt az út ötven kilónyit cipelve.

²⁶ Władysław Benkowski főhadnagy szállt szembe Panyutyin tábornok orosz hadosztályának tizenkét fontos lovasütegével. Az összecsapásról beszámol a „Dwa ustępy bitew pod Segedynem i Temeszwarem.” (Két jelenet a szegedi és temesvári csatákból. „Okręzne”. Jednondniówka, 1885. 2. o.) című visszaemlékezésében. Lásd még: Kovács 1998. 435. o.

Lovon ülve valahogy még mutattunk. Valószínűleg illetően látványunk vezette félre a tábormokot, aki így biztatott: „Nem kell kérlelnem benneteket, hogy illón fogadjátok őket.” De ezredesünknek²⁷ ez már túl sok volt ahhoz, hogy tovább színészkedjék, s felfedte neki siralmas helyzetünket. Erre a tábormok csak azt vetette oda: „Elég bajom van a huszárokkal, most még ti is a gondjaimat szaporítjátok. Küldök nektek gyalogságot a fogadásukra.” Jött is egy csapat honvéd (a mi gyalogságuk, úgy látszik, nem volt kéznél) két hullámban, egyre nagyobb erővel, de az utolsó szakasz még el sem érte az arcvonalat, az első máris szétszóródott, majd megfutott, és magával rántotta a többi egységet is. Csak addig álltak helyt, amíg a félkört alkotva közeledő ellenséges csapatokat és ágyúikat meg nem számlálták. (Tizennégy lovasoszlop jött, tizenhárom félüteggel szabályos térczőkre tagoltan. A tábormok jóslata nem teljesült – bizonyára a várt vendégek sem voltak jobbak nálunk. Az úton felállt magyar üteg – mert a mi közelhordó ágyúinkat itt nem lehetett bevetni – talán túl hamar sütötte el egyenként az ágyúit, majd a gyalogság mögé zárkózott.

Mindenestre, lehet, hogy véletlenül, nekünk jó szolgálatot tett, mert először is megállította az ellenség vonulását – az nekiállt ágyúit lemozdonyozni – rosszul mérve fel a távolságot. Láthatóan tömör vasgolyókat lőtt ki, mert arra számított, hogy a kemény, de síkos úton megpattanva a lövedékek biztosabban célt érnek, mint célozotlan. Az ellenség ezekből a gellerekből a valóságosnál nagyobb távolságra következtetett. Túlságosan fölemelte hát az ágyúcsöveket, mivel a golyók felpattanására nem számíthatott, ugyanis az út két oldalán elterülő süppedékes mezőn sorakoztunk fel. A golyók elsüvítették fölöttünk, s recsegve-ropogva rombolták a mögöttünk húzódó falu háza-it. Az egyik üteg jól lőtt, de felfedeztük, s kihúzódnak a hatóköréből.

A hadba vonult újonc, különösen, ha állandó veszedelemnek van kitéve, hamar felvértezi magát az öreg katona tapasztalataival. A szürke füstcsóvák előterében gyorsan növekvő fekete pontok repülési irányát ki lehetett találni, s egymástól laza távolságban állva helyet lehetett nekik csinálni a kényelmes becsapódáshoz. Ezt nem lehet megtenni, ha egyszerre sok ágyú összpontosítja egy helyre a tüzet, vagy a golyók oldalról érkeznek. De a harminckilencből itt csak három ágyúra kellett ügyelni, ráadásul velünk szemben sorakozó nehézágyúkról volt szó, amelyek szemmel tartása nem okozott gondot. Így néhány sebesüléssel megúsztuk a dolgot. Igaz, a tábormok nem kevésbé járult hozzá megmenekülésünkhöz, méghozzá homéroszi hőskölteménybe illő fortélyal. Meghagyta, hogy időben halmozzunk fel mindenfajta gyúlékony anyagot a falu előtt, de elég messze tőle, hogy a házakat ne fenyegetse tűzvész. Ezt a sáncot olyan hosszan elnyújtva helyeztük el, hogy szélességében túlnyúlt a falu épületein. Amikor eljött a pillanat, teljes hosszúságában meggyújtatta e sajátos torlaszt. Parancsot kapva a visszavonulásra, csak átugrattunk a tűzvonalon, és máris eltakart bennünket a füst. Az ellenség könnyen kitalálhatta, hogy nem állunk meg ott, ahol a tűzvonalat átugrattuk, s nem is megyünk oda, ahol golyói uralják a terepet. Ennek ellenére egy darabig még a falu háza-it rombolta, anélkül, hogy kárt tudott volna bennünk tenni.²⁸

Az ezredes által elmondottak maradandó hatással lehettek a tábormokra, mert másnap felmentett bennünket a hátvédi szolgálat alól. Huszárok váltottak fel, de már délben drágán megfizettünk érte, hogy a huszárokra bízták a hadsereg fedezését.

Délidőben egy német falunál álltunk meg, s mivel jelen voltunk, nem feledkeztek meg rólunk az élelem kiosztásakor. Húst főzni, bort inni, kenyeret szelni: ez volt akkor a teljesítendő feladat. A lovakat úgy állítottuk sorba, ahogy általában szoktuk, elrendeztük a zabostarisznyákat, szénát vetettünk elébük a földre. Mindkét osztály vagy ezred lovai fejtől álltak egymásnak. Ezen elővigyázatosságunknak köszönhattuk, hogy nem gyalog távoztunk onnan, s nem veszünk oda úgy, mint a legyek. Mert, ha a lovakon értünk is valamit, gyalog semmit. Gyalog kellet várunk a húsrá és a borra. Kiderült, nem tudtuk őket zavartalanul elfogyasztani.

A kirendelt örökön kívül senki sem tartózkodott a lovaknál. Olyan jól el voltunk, hogy nemcsak sanyarú helyzetünkről, hanem a háborúról is megfeledkezünk. Önfeledten jártunk-keltünk a

²⁷ A 2. dzsídás ezred parancsnoka Władysław Tchorznicki (1793–1862) alezredes, egy napóleoni háborúkat megjárt tapasztalt katona volt. A lengyel légió lovasdandárjának élén Władysław Poniński alezredes állt. Gaşiorowski vagy az egyikükre vagy a másikukra gondolt.

²⁸ Erre az eseményre, amelyről Dembiński is beszámol emlékiratában, augusztus 6-án Besenyőnél került sor. *Dembinszki Magyarországon*. A vezér hátrahagyott kézírataiból. Összeállította *Danzer F. Alfonsz*. Budapest, 1874. 366. o.

faluban, beszélgettünk a németekkel, tettük a szépet a kapafogú sváb lányoknak, akik nem győztek kínálgatni, mi meg közjük telepedtünk. Ez akár unalmas mindennapi életképnek is tekinthető. Ugyanolyan, mint az egészség. Kelleme csak abban az emberben tudatosodik, aki elveszítette.

Ekkor ágyú dördült a táborból – egy pillanat múlva robajlás, mégpedig a jól ismert gránátrobbanás hallatszott a táborból. Csak azt lehetett látni, hogy az ajtóknak, ablakoknak, sövénykerítések fölött megjelennek az ulánuscákók, nadrágcsíkok, hol fehérek, hol pirosak, és máris villannak a tábor felé. Ott a lovak mind a sorban úgy torlódtak hosszan egymásra, mint rianás után a jégtáblák. Az öröknek helyén volt az eszük, hogy a sorok végén álltak, s nem hagyták, hogy a szélső lovak elszabaduljanak, mert így a belül állók nem tudták kitepni magukat a bolyból és nyugodtan álldogáltak, a falu déli szegletétől a nyugatiig elnyúló vonalban, párhuzamosan a főutcával, és a két osztály között megfelelő térközt hagyva. A mindenünnen futva érkező ulánusok, fehérek, vörösek, legtöbbször a főutcán közeledtek. Megtudtuk, hogy a gránát pont a két dzsidasosztály két-két vonalban sorakozó lovait elválasztó térköz közepébe csapott le meredeken a magasból, ezért repeszei fölfelé vágódtak, s nem érték el a lovakat.

Az ágyúk dörögnek, a második gránát alighanem a lovak közé csap, holott ők jelentik a megmenekülés esélyét. Minden katonára kétségbeesetten ragadja meg a keze ügyébe eső első lovat, húzza a zablájánál fogva, felpattan rá, mit érdekl, hogy kiére, a lóról lehajolva rántja ki a keze ügyébe eső első földbe szúrt dzsidát, és ahol helyet talál, beáll a sorba. Voltak olyanok is, akik kardjukat kötötték föl a lándzsatartójukba, így akadt, akiknek két kardja volt, míg a másnak egy se. Nyugtalanítóak voltak ezek a nyugat felől, az erdő széléről dörgő ágyúk, de az idősebbeknek nem volt bizodalomuk a körülmények miatt hirtelen létrejött átmeneti alakulathoz. Amikor már mindenki a sorokban állt, elhangzott a parancs: „Bal felől rajokban, ügetve, indulj!” A falutól délre tágas legelő húzódott, mögötte kukoricás. A kukoricás felé vonultunk hát, persze állandóan ágyúgolyóktól fenyegetve. Amikor már megtettünk egy darab utat, föltűntek a köpenyes sisakosok, de valahogy mintha nem akaródzott volna nekik bennünket észrevenni, pedig lassan, rajokban, hosszan elnyúlva vonultunk. Ők más irányt véve vágatva elkerültek bennünket. Aztán mindnyájunkat elnyelt a kukoricás, ahol lándzsástul az ágyúgolyók elől is rejteket találtunk. Egyszeriben gyalogsági sortűzet hallottunk. Az az olasz zászlóalj adta le, amely az osztrák seregben szolgálva segítségére volt a magyaroknak Buda bevételénél, most pedig a sisakosokat készítette meghátrálásra.²⁹ A kukoricás túloldalára kiérve mindnyájan fehér lovon ültünk, mert a lovak fehérek voltak a tajtéktól. Csak most rendeztük és vettük számba igazán sorainkat: nem emlékszem, hányan hiányoztak. Én egy elárvult lovat vezettem. Gazdájának, még mielőtt a kukoricást elértük volna, ágyúgolyó tépte le a fejét. De rögtön akadt új gazdája, aki viszont a lovát veszítette el.

Ettől kezdve parancs nélkül is vállaltuk az utóvédit szolgálókat. Dembiński tábornok is némileg hibás volt, mert elaludt, s a törzskara a szunyókálása alatt rendelte el a további visszavonulást, anélkül, hogy bennünket értesítettek volna. Dembiński felébredvén parancsot adott a menetben lévő hadseregnek, hogy térjen vissza: ez volt az oka a felfordulásnak. Akárhogyis, az utóvéd huszárségeit túl korán vonták be.

Az a hely, ahol táborot vertünk, csak tízegy-néhány lépésre volt el a falutól. A falut nem lőtték, s ha lőtték volna is, a golyók az épületeket érték volna, mi pedig a gyümölcsösök takarásában vonultunk. A falut keresztelő úton arrafelé lehetett kijutni, amerre amúgyis mennünk kellett, ráadásul a falu fedezékében. Még a faluba is be kellett volna mennünk a tábornok fedezésére, mert akkor még ott tartózkodott, amikor a lovakhoz futottunk. Nem értem, miért kellett bennünket hosszan elnyúló sorainkkal az ágyúgolyók kénye-kedvének kitenni? Vajon a túlságos gondosság miatt, hogy az el-lenség ne a falut vegye tűz alá? Bizonyára nem lőtték volna a falut, tudván, hogy nekünk nem árt-hatnak, csak a házakban lévő asszonyoknak és gyermekeknek. Vajon azt akarták volna demonst-

²⁹ A 23. Ceccopieri gyalogezred egyik zászlóalja is részt vett Budavár védelmében. A közhiedelem szerint az, hogy mihelyt a rohamozó honvédek „testközébe” értek, megadták magukat, hozzájárult a vár gyors bevételéhez. A fogságba esett olasz katonák egy része beállt a szerveződő olasz légióba, amely a Szeged feladását követő visszavonulás során többször kitüntette magát. Így augusztus 6-án Besenyőnél és két nappal később Csatádnál is, ahol gyalogsági sortűzzel feltartóztatták az üldöző osztrák lovasságot. *Hermann Róbert*: Az olasz légió a magyar szabadságharcban. In: *Orosz István – Pölöskei Ferenc – Dobszay Tamás* (szerk.): Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára. Budapest, 1995. 326. o.

rálni az ellenségnek, hogy ágyútűzben is képesek vagyunk ügetve parádézni? Látszott, hogy nyugodt poroszkálásunkkal tekintélyre tettünk szert a sisakosok előtt, mert nem mertek bennünket zaklatni. Még inkább fokoztuk volna a hatást, ha visszavonulásunknak útját álljuk a gyalogsági sortűz után. Ezt könnyen megtehetjük volna, mivel a falun át velük párhuzamosan vonultunk nagy komótosan, némileg ugyan lemaradva tőlük. A sortűz után csak jobbra kellett volna fordulnunk, s a menekülőök közénk és az őket visszaűző gyalogság közé kerülnek. Hogy erre lett volna hely, azt látni lehetett: az ulánusszázad oldalt szétbontakozva, menet közben gyakorolta a lándzsavívást és a manőverezést. Érdekes lett volna az eredmény. Itt azonban idősebb katonáinknak már nem futotta a képzelőerejükből! A hirtelen támadt rend, amelyben vonultunk, egy ilyen manővert lehetővé tett volna, s bizony számítani lehetett arra, hogy a tűztől és az ellenség tekintetétől fedezéket keresve, mindenki időben a saját helyére került volna. Ez nemegyszer előfordult, bár most a századokban több ember volt, így a sorok elrendeződése is nehezebben ment. A turai ütközetig ugyanis a 2. ezred három századból állt, s csak az ott elszenvedett veszteség után osztották szét a 3. századot az első kettő között, s a 2. század fölötti parancsnokságot Korzeliński vette át.³⁰

Honnan származott a magyar tábornokoknak a lengyel légióra vonatkozó elhíresült mondása: „Die Polen marschieren, wie Schweine, aber auf dem Schlatfelde Mütze vor ihnen abnehmen.” (A lengyelek úgy vonulnak mint a disznók, de a csataterén le a kalapot előttük.) Mindenféle katonai rend és fegyelem nélkül vonultunk: a közlegény az ezredes mellett vele beszélgetve bandukolt. Maga az ezredes is nemegyszer odavetette: „Tartsatok mindnyájan a Babám (a kanca, amelyen ült) farával.” S ha ez a katonáinak nehezebbre esett, maga volt, aki lassította a tempót. A tűzér, a dobos, a tiszt a dobon kártyáztak, a gyalogosok az ágyúvontató „hurkáján” ültek és majszolták, amit a zsebükben találtak, a tűzerek összekeveredtek a gyalogosokkal. Itt egy társaság valamiféle szavalatot vagy érdekes történetet hallgat nagy odaadással, ott egy lelkes, a legkülönbözőbb fegyvernemek képviselőiből és tisztjeiből álló kórus – a dzsidások kürtöse a gyalogosok körében, akik a dzsidás kürtjét próbálgatják, a dzsidás gyalogos puskával a vállán battyog, míg a baka a dzsidások között dzsidával a kezében lovagol. Így vonultunk – „wie die Schweine”. De a legelső riadójelre mindenki egy szempillantás alatt a saját előírt helyére került. Ezt persze sem az ellenség szeme előtt, sem a sűrű kukoricásban nem lehetett megtenni, de a falu széles utcáján vonulva, még mielőtt a nyílt mezőre kiértünk, már igen, s a szétszóródott ellenséggel még idegen lovon is meg lehetett volna küzdeni. Ráadásul, mire a kukoricából kiértünk, már majdnem mindenki a saját lován ült.

Nehéz a parancsnok feladata, különösen a menetoszlop parancsnoké. Rendkívüli hidegvérrel, lélekjelenléttel, villámgyors helyzetfelismeréssel és bölcs elővigyázatossággal kell rendelkeznie az embernek, hogy kihasználja a kínálkozó, de egy pillanat alatt el is illanó lehetőséggel. Ha a parancsnokra nehezedő felelősséggel számot vetne az ember, nem volna annyi kapkodó előljáró, és az utolsó felkelést nem kísérte volna annyi csapás, amely mind az ügyefogyott parancsok következményeinek listájára írható.³¹ A könnyelmű törekvés a vezetésre, legyen az bármi miatt is, fakadjon az egyéni becsvágy kielégítéséből, eredendő bűn. Hiszen Magyarországon is volt olyan lengyel gyalogoszászlóalj, amely, noha benne csak hét közlegény szolgált, teljes tiszti karral és törzssel rendelkezett – persze nem a harcteren. Ezt a magyarok – az igazi légió érdemei miatt – láthatóan eltűrték.

Az ókori mondásnak – „ne sutor ultra crepidam!”³² – íme, ez a legfényesebb bizonyítéka! Az, aki nem tollra termett, nem tudja, mit tesz, ha tollat fog a kezébe. A temesvári csatában átélt kalandjaimat akartam elbeszélni, méghozzá azért, mert ott elszenvedett sérüléseim ismét megéreztem, és otthon tartva felidéztek bennem a magyar hadjárat utolsó csatájának körülményeit.

Az emberi természet már olyan, hogy a kemény kalandok, a nehezebben, lassabban átélt idők mélyebben az emlékezetbe ágyazódnak, s jobban tollra kíváncsoznak, mint a fényesebb pillanatok, köny-

³⁰ Az 1849. július 20-án a főváros térségéből visszafordult orosz főszereg jobb oldalának fedezésére kiküldített lovasosztagok ellen vívott ütközetben a lengyel lovasdandár súlyos veszteségeket szenvedett. *Kovács István*: A lengyel légió dzsidásainak részvétele a turai lovasütközetben. In: „Verekedni utolsó emberig”. A turai lovasütközet. 1849. július 20. Szerk.: *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2009. 132. o.

³¹ Az 1830–31-es lengyel szabadságharc közismerten „ügyefogyott” fővezérei: Dominik Radziwiłł, Jan Skrzynecki és Maciej Rybiński. De annak tekinthető Henryk Dembiński is, aki 1831 augusztusában több mint egy hétig töltötte be ezt a posztot.

³² Varga, maradj a kaptafánál!

nyedebb élmények. A jártasabb, hivatásszerűbb toll jobban ellenállna nekik, de a dzsidához és az ekeszarvhoz szokott kéz bárdolatlanul mozgatja a tollat, s nem tud szándéka szerint uralkodni fölötté.

Akkor, 1849. augusztus 8-án az elővédben vonultunk Temesvár felé a mezőkön át, ahol az éjszakai lakomához az úton dzsidavégre kapott sárga- és görögdinnyét ettünk. Keletnek tartottunk, nyilván azért, hogy elérjük a Temesvárról Aradra vezető utat, mert a Görgeiben – ugyanúgy mint a kápolnai csata idején – csalódott Dembiński, az ő seregével szeretett volna egyesülni.³³ Az egész régi magyar hadsereget ugyanis Görgei vezette. Az ostromagyúk elnyújtott rikoltással időnként megdördültek mögöttünk. A katona azt hihette, hogy az elővédben haladva aznap már semmi dolga nem lesz az ellenséggel, de másként alakultak a dolgok. A Szegedről Temesvárra s onnan Aradra vezető út meglehetősen hegyesszöveget alkot, s fennállott a veszély, hogy az ellenség keresztben átvág mögöttünk és elállja az Aradra vezető utat. Ezért tartózkodtunk az elővédben.

Amikor már vagy négy kilométert megtettünk, beér bennünket a törzskari adjutáns, közli: megérkezett Bem, átvette a hadsereg fölötti parancsnokságot és csatát akar vívni.³⁴ Egyelőre megállította a vonulást, s gyalogságunkat már visszafordította. „Éljen Bem!” – megálltunk és körbenéztünk, különösen észak felé tekintgettünk figyelmesen. Mivel az adjutáns oldalról érkezett és visszafelé nem találkoztunk hadseregünkkel több egységgel, a többiek csak belénk ütközve álltak meg. Ily módon vagy 12 ezren torlódtunk fel meglehetősen összevisszaságban. Egyszer az ostromagyúk felől, másszor észak felől hallottunk dörgést. Bem már szóhoz jutott, várjuk a további parancsait.

„De ezredes úr, ott északra a falun túl nem ökörcsorda bög, ott valamiféle fények villannak”. „No, akkor önkéntesek nézzenek arra el, s tudják meg, mi történik.” Összeverődöttünk nyolcan, hogy kettesével minden irányból egyszerre derítsük fel a falut, mert egy kivehetetlenül mozgó tömeg tűnik el a falun túli térségben, s mire odaérünk, márt bent lesz a faluban.³⁵ A magyar falvak mind két egymásra merőleges főúttal tagolt kereszt formát alkotnak.

Ketten nyugat felől értük el a keresztút torkolatát, de az utcát már ellepte egy osztály dragonyos. Különböző irányból próbáljuk befürkészni, de eredménytelenül. A dragonyosok úgy állnak, mint a gyermekek által felsorakoztatott ólomkatonák: mozdulatlanul, némán, még egy lóprűszkölés se hallatszik. Annyira megközelítettük őket, hogy még az arcukat is ki tudtuk venni. Úgy éreztük, mintha szemük se rebbenne. Mintha folyton mozogva szellemekbe ütköztünk volna. A faluban is csend honolt, mintha pestisjárvány söpört volna rajta végig. Elfogott a hideglelés, de biztos, hogy nekik se volt melegük: rá lehetett ugyanis látni az ágyúk sokaságától övezett magyar hadra, míg őket láthatóan egyetlen ezred sem követte. A begyűjtött információkból kivilágott, hogy a lovasosztályon kívül egy zászlóaljnyi gyalogság és alighanem egy ágyúüteg tartózkodik a faluban. A süppedékeny mezőkön nem egykönnyen haladtak lovaink. Lassabbra fogtuk hát, de a tömegből vékony oszlopok váltak ki és megindultak visszafelé a Temesvár felé vezető úton. Ezért ismét ügetésre fogjuk és beértük a mieinket, akik ugyanarrafelé mentek.

„Ezredes úr! Elég odamennünk és máris leteszik a fegyvert.” „Akarom is én, hogy Bem föbe lövessen. Ismerem őt. Azt parancsolta, hogy irány a csatatér.” Nem volt mit tenni. Különféle, de eredménytelen érvelések után feladtuk. Betagolódtunk a sorokba, és vonultunk a többiekkel.

Az ellenség ilyen könnyen jutott az Aradra vezető út birtokába. A faluban holttá dermedt egységek távozásunk után életre keltek, és elfoglalták azokat az állásokat, amelyeket mi elhagytunk. A csata során ez a helyzet végig előnyükre szolgált.

A lőszerkészlet a visszavonulás során végig elől, messze a hadseregtől haladt, hogy a nehéz társzekerék ne torlaszolja el az utat. Nincs mit csodálkozni azon, hogy az utóvédben sohasem találkoztunk velük. De miután az elővédbe áttentünk, aznap sem láttuk a töltésekkel megrakott, általunk jól ismert szekereket. Vagy már előre mentek Aradra, így elvágta őket tőlünk, vagy egyszerűen nem létezett semmiféle nagyobb lőszertartalék. Ez nagyon is valószínű lehetett, mivel a szegedi löpőgyár három nappal az odaérkezésünk előtt levegőbe röpült.³⁶ Akármint is történt, az,

³³ Dembiński azzal, hogy a kormány őt Aradra szólító utasításával mit sem törődve Temesvár felé vonult el, éppenhogy a Görgeivel való egyesülést hiúsította meg.

³⁴ Bem tábornok augusztus 9-én reggel 9 órakor vett át a déli hadsereg fölött a parancsnokságot.

³⁵ Nem világos, hogy a légionisták által megszállni javasolt település mi volt; a térkép alapján Szentandrás tűnik valószínűnek, bár az nem az aradi úton, hanem attól némileg nyugatra fekszik.

³⁶ A szegedi lőszerraktár augusztus 1-jén repült levegőbe.

hogy Bem Temesvárnál csatát fogadott, nem mondható szerencsés ötletnek, mivel már délután kettő előtt elfogyott a tüzérségi lőszer. Görgei hadserege biztos, hogy jobban el volt látva.³⁷

A mi messzehordó ágyúinknak nem volt annyi lehetőségük a tüzelésre, így délután kettőkor még volt annyi töltésük, hogy a közeledni próbálkozó ellenséges lovasságot visszaűzzék. Amikor éppen az utolsó töltésüket lőtték el, Bem az ágyútűz hallván odavágtatott, mert azt hitte, lőszerforrás fakadt. Megtudván a dolgok valódi állását, eltávozott, meghagyva nekünk, hogy „ne mozduljunk el a helyünkről”. Mintha nem lett volna magánál, úgy fordult meg a lovon. Bizonyára itt döbbsen rá, hogy a csata elveszett, s elment kiadni a parancsot a visszavonulásra. A visszavonulás a balszárnyon kezdődött,³⁸ és mögöttünk ment végbe, míg mi a jobbszárny legszélén álltunk, mert hátul a harcvonalon fekvő Temesvár az ellenség kezén volt. A visszavonulás rendben zajlott, de az ellenség szét akarta zilálni a magyar hadat, s hogy ezt elérje, át akart rajtunk törni.

A harcvonaltól jobb „csücskén” álltunk, rajtunk kívül csak a Bocskai huszárezred tartózkodott ott. Az ellenség megszállta a velünk átellenben fekvő és felénk lejtő terepet. Mi is magaslaton álltunk, de alacsonyabban, mint az ellenség. Előttünk frissen felszántott földek, amelyek az ellenség felé emelkedtek, így a magasabb terepről jövő golyók nagyobb részt mind odacsapódtak, s nem sok kárt tettek bennünk. A két fölkunkorodó tereprész között, de hozzánk közelebb, szittyós völgyecske húzódott, amelynek közepén kis folyó kanyargott. Odébb balra, inkább a huszárokkal szemben, híd kötötte össze a folyó két partját, azon túl malom emelkedett, aztán gyümölcsöskertek húzódtak, a gyümölcsösön túl keskeny, de keményre döngölt gázló, majd odébb mocsaras terület uralta a tájat.

Négy óra tájban új, kisebb lovasegységek jelentek meg, és nem találván semmi akadályra, lassan közeledtek felénk – egyenesen a hídnak. Ekkor ügetett el arcvonaltól hátrahagyott sorokban a huszárezred, és balra visszakanyarodva mögöttünk sorakozott fel. Amikor éppen elhagyta I. dzsídázrezdünk osztályát, az ellenséges ulánusok már átkeltek a hídon és lassanként felsorakozóban voltak az innenső oldalon. Hogy soraik rendezésében megakadályozzuk őket, a fedezetlen osztály egyből rohamra indult, s mivel ezt vezényszóra és fegyelmezett rendben tette, az egyik szakasz a híd felé vágatott, hogy az erősítéseknek útját állja. Osztályunk vitézei nem a legudvariasabban nógatták a parádézva elvonuló huszárokat, s hol hátrahagyott sorokból, hogy egyenként szakadtak ki a sorokból, ahogy a huszárok menete engedte. De az ellenséghez érve megdöbbsentő látvány fogadott. Az ellenséges ulánusok mozdulatlanul tartották fölfele dzsídáikat, s viszonzásul mi is ezt tettük. Mivel a dzsida nem jelentett távolságtartó akadályt, olyan tumultus támadt, hogy a lovak szügyükkel egymást, fejükkel a lovasokat érték. Távolabbról kellett az új fajtájú megütközéshez nekikésszülni, ahol még volt hely, mert nem fejlődvén fel kellőképpen, szélétében is meglehetősen szűkösön voltunk. Nem egy odaérkezőt hozott zavarba az ütközet ezen formájának látványa. A lándzsát fölfele tartva vágató vitéz képtelen volt időben lefékezni lendületben lévő lovát és beleütközött az ellenfél lovába. Hátrahökölve egy vonalba került tőszomszéd bajtársával sajátos Janus-arcot alkotva vele. Udvariasan bocsánatot kért tőle, de nem hátrált ki. Ilyen helyzetbe került a Korzeliński kapitány mellett álló Prażmowski dzsídásközlegény is,³⁹ s ez a pozíció később hasznosnak bizonyult. Én a kapitány mögött álltam, mögöttem pedig mások tülekedtek.

„Nicht mit euch, Husaren her” – ismételték a tiszték. Az I. ezred ezredese, Poniński anyanyelvükön intezett beszédet az ellenséges ulánusokhoz.⁴⁰ „Velünk vagy ellenünk” – kérdezte a ka-

³⁷ A szegedi lőszerraktár megsemmisülése ellenére a déli hadsereg jobban el volt látva lőszerrel, mint Görgei feldunai hadserege.

³⁸ A balszárnyat a Kmety-hadosztály alkotta, amely még akkor is előnyomult, amikor a centrum és a jobbszárny már hátrált.

³⁹ Michał Prażmowski, a Kijevi Egyetem egykori diákja mentette ki Korzeliński kapitányt az ellenség szorongató gyűrűjéből. Kossuth ezért tüntette ki augusztus 17-én Órorsován III. osztályú érdemjellel.

⁴⁰ Władysław Poniński (1823–1901), a cs. kir. János főherceg dragonyosezred hadnagya, 1848 tavaszán lépett ki az osztrák hadseregből, s november elején lépett be a Wysocki őrnagy által szervezett lengyel zászlóaljba. Egy hónappal később ő állította fel Aradon az I. dzsídázrezd I. századát. Érdemeiért 1849. július 16-án léptették elő alezredessé. Ő volt az egyetlen lengyel törzstiszt, aki megkapta a II. osztályú érdemjelet is a március 5-i szolnoki győzelemhez hozzájáruló lovasrohamáért és a tavaszi hadjáratban tanúsított vitézségéért. Levelek fiaimnak. Visszaemlékezések a régmúltra című memoárjában így idézi fel a temesvári rohamot: „Harminc-negyven lépéssel ulánusaim előtt vágattam, s amikor az ellenség első sorai közé vágtam, egy pillanatra, amíg a katonáim be nem értek, magam maradtam. Noha a szó szoros értelmében gyűrűbe fogtak a Schwar-

tona. „Nicht mit euch, Husaren her!” Vagy tíz percig tartott e parlamenterkedés, míg végül a bal-szárnyon eldőrdült egy lövés; láthatóan az ellenség részéről, mert oly rövid idő múlva, amennyi a pisztoly előrántásához és elsütéséhez szükséges, egyszerre két lövéssel feleltek. A mi érintett harmasunk közül ketten megbosszulták bajtársukat. Korzeliński kapitány odavágott a vele szemben álló ulánusnak, de a körülményeket figyelembe véve barátságosan, mert pallosával (amely szélesebb és súlyosabb volt az általánosan rendszeresítettnél) széthasíthatta volna a fejét, de csak a hajtókát szabta meg a pengegörbülettel. E fegyvernek is szűk volt a hely. Az osztrák ulánusok gála-egyenruhát viseltek, piros hajtókás kurtkát és lószörsörényes sárga sisakot. A vértések – mint minden sisakos – köpenyt is, akárcsak mi. Az ulánus leengedte a dzsidáját, de mivel az túl hosszú volt, hegyének élével felsértette kapitányunk homlokát, aki gyakorlósapkát hordott. Meglepett, hogy kapitányunk, ahelyett, hogy félreütötte volna a túl puhán tartott dzsidát, balkézről lefelé suhintott a kardjával. Éppen ekkor szúrta meg az oldalán egy tiszt vagy altiszt, aki az első soron átfurakodott. Ez nem került el a kapitány mellett álló két dzsidásunk figyelmét: a támadó egy szempillantás alatt két dzsida sorompójába került, úgy, hogy az egyik a hátát szorította. A két dzsida szorítójában a szerencsétlen harcképtelenné vált. Vissza akart vonulni, de a mögötte lévő dzsida annál inkább szorította, ami bénítóan hatott rá. Ők a dzsidát tartják erősen, a sebesült kapitány vissza akar húzódni – helyet készítenek neki –, de én magam mozdulni sem tudok, mindenfelől a lovamra tapadnak. Történt, ami történt a hadsorokban, amelyek végül is fellazultak, mert ellenfeleink helyet csináltak nekünk. A lándzsák közé szorított ulánus ép bőrrel ellillant, mint a csapdából szabadult róka, mert bár megsebesítette a kapitányt, senki se akart a szorult helyzetben lévön boszszút állni. Csak rangjelzése bánta, amelyet kapkodva varrhatott keresztbe a hajtókájára. Ez azt jelezte, hogy strázsamester volt. Az volt minden bizonnyal, mert a mellette heverő elesett katona strázsamester volt.

Amikor megnyílt előttünk a tér, és üldözésükre indultunk, az első, aki megvillant előttem, tiszt volt, s mintha rám akart volna támadni. Amikor azonban észrevette, hogy egyedül maradt közöttünk, megfordította a lovát és menekülésre fogta. „Mroczkowski, fogd...”⁴¹ – nem tudtam befejezni a mondatot, látván, mi készül. Mert ő ahelyett, hogy helyben megfordította volna a lovát, megállt és jobbra nézett, a tiszt meg balra kommandírozta a lovat. Ha az egy helyben állót ily lendületben éri a vágás, mákgubóként hullhat le a feje, ráadásul az én figyelmetlenségem miatt. Még a lovamat is felsebeztem a sarkantyúmmal, hogy megakadályozzam a dolog illetén alakulását. De megtörtént! Nem tudván a lovamat megállítani, elviharok mellette. S látom, hogy helyén a feje. A dzsidássá lett művésznek csak összefogott göndör haja omlik le hátán a nyeregakaróra. „Ki vágott bottal a tarkómra?” – szólal meg. Hál’ Istennek, a hátára omló sűrű hajzat megmentette az életét! Egy párizsi mesterfodrász se tudná oly egyenletesen levágni a haját, mint az éles lovassági pallos, amely még a bőrt se sérítette meg. Egy pillanat alatt megértettem, mi a haszna a francia vértések sisakját díszítő, hátul leomló lófárokknak, és a régi harcosok által viselt varkocsnak. A művészt azonban annyira rendítette meg csak az ütés, hogy lemaradt. A nyaka aztán iszonyatosan megduzzadt.”

A földön harisnya nagyságú zacskó feküdt. A vastag spárgával kötött bog a megnyílt száján, amelyből ezüstpénzek villannak elő. „Csak nem a tiszt vesztette el.” De nem volt idő arra, hogy egy ilyen apróságért lehajoljon az ember. Zúgás, majd mintha botütés érte volna a bal combomat, de csak a föld döngött mögöttem visszhangosan. (A zúgásáról megismerve) nagy, tizenkét fontos ágyúgolyó csapott le a magasból. Arra nézek, ahonnan jött. A hely, ahonnan reggel eljöttünk, füst-felhőben áll. Onnan ágyúznak bennünket a lehető legnagyobb biztonságban. És jól céloznak.

---

zenberg-ulánusok, akik annyira hatása alatt voltak annak, hogy lengyel dzsidásokkal ütköztek meg, hogy nem nagyon akaródzott nekik rám támadni. Dzsidaikat kardommal félrecepva rövid, határozott, korholó mondatokkal fejeztem ki afőlötti megdöbbenésem, hogy lengyelek harcolnak lengyelek ellen. Mindez persze pár pillanatig tartott, mert dzsidásaim beértek, s kimentettek a kínos társaság gyűrűjéből.” Listy do moich synów. Wspomnienia z ubiegłych lat. Kraków, 1902. 58. o. – Hozzá kell tennünk, hogy Pominski rosszul tudta a szembenálló dzsidások ezredét, ui. a 2. Schwarzenberg-dzsidásezred nagyobb része (hat század) a temesvári erődben szolgált, s noha a csata során kitortek, a Vécsey vezette V. hadtest lovassága visszaverte őket. A szembenálló dzsidások a 4. (Császár) dzsidásezred katonái voltak.

⁴¹ Maksymilian Mroczkowski Gąsiorowski utalása alapján műkedvelő művész lehetett. A valóságban gazdatiszt volt a galíciai Sanoki kerületben. 1849-ben szakaszvezetőként szolgált a 2. dzsidásezredben. Miután Törökországot elhagyhatta, Angliában, Bradfordban telepedett le, ahol egy gypajúfeldolgozó üzemben dolgozott.

Újabb lövés a távolból, mert kerek füstkoszorú támadt. Fölnéztem, a fényes égbolton egyre növekedő fekete pontocska, mintha egyenesen nekem szállna. Balra ugrattam a lovam és megálltam. Ebben a pillanatban mögöttem lódobogást hallok... Mintha a ló egyenesen a lecsapódó lövedékek vágatna. Átvetem a dzsidát a bal kezembe és jobбомmal villámgyorsan sikerül megkapnom a vágató ló kantárszárát. A ló félkört ír le, úgyhogy a magamét is megugrattam, hogy ki ne essek a nyeregből. Így egymással szemben álltunk meg. A huszár is alig bírta magát megtartani a nyeregben. Ők csak ahhoz értettek, hogy üldözőbe vegyék az általunk szétvert egységek katonáit. – „Bassza meg...” – de nem bírta befejezni, mert a golyó ebben a pillanatban csapott be néhány lépésnyire előtünk jobbra a földbe, és mindkettőnket göröngyökkel szórt tele. A huszár a szemét kimeresztve elnémul: megbabonázva néz engem, s mire magához tért, én már el is vágattam.

A folyócskán túlról közeledő újabb sisakosok már-már a hídra értek. Ekkor érkezett az innenső hídfő előterébe a mi korábban odarendelt szakaszunk, és visszaüzte őket. Aztán a szakasz egyik része a hídra ügyelt, a másik az ulánusokra. Az előbbi nem engedte a túlnaniakat átkelni, az utóbbi az átjöttüket a hídon visszatérni. Ezek kénytelenek voltak a keskeny gázló felé vágatni, amelyet a gyümölcsösön túl, lentebb szekerek átkelésére alakítottak ki. Ebből következtethetően a sisakosok már előzőleg alaposan felderítették a terepet. Amikor a gázlóhoz értem, éppen akkor vezették a mi oldalunkra két ló között egyik súlyosan sebesült, vértől lucskos bajtársunkat. További üldözéssel csak az ágyútűznek tettük volna ki magunkat. Néhányunk teljesen feleslegesen vágatott át a gázlón. Egyikük súlyos lött sebet kapott, s lefordult a lóról. A többiek a parancsra visszafordultak, de ő ott maradt. Halottnak gondolták volna? A sebesülés és a lóról leesés következménye könnyen eszméletvesztés. Mihelyt visszahúzódtunk egy csapat sisakos csőcselék körbevette a sebesültet, hogy összekaszabolja a földön. A védtelen embernek ily méltatlan kiszolgáltatottsága annyira felháborította a mieinket, hogy ismét, de ezúttal már többen, átvágtattak a gázlón. Az ily nagy hősokeket zacskóduranttással is el lehet ijeszteni, de az fontos volt, hogy mások ne keljenek a segítségükre. Látszik, hogy az egész alakulat olyan hősködőkből állt, mint akik a sebesült körül keringtek, mert senki se kelt a segítségükre. Mi több, akik nem avatkoztak be, látható elégedettséggel szemléltek, hogy közülük néhányan megkapják a magukét, és senki se zavarta meg a sebesült kimentését karmaik közül. Mindezek során sajátos jelenetek is tanúi lehettünk.

Az 1. dzsidásezredben szolgált egy tizenégyéves-forma gyerekeMBER. A dzsidát nem bírta el, így neki való kardot és lovat kapott. Szegényke is átvágtatott a gázlón s egy félrehúzódvá békésen szemlélődő sisakosra támadt. „Tedd le a fegyvert, add meg magad!” – kiáltja mutáló hangon a kis kergebirka. Biztos, ami biztos, néhányunk ügyelt rá, hogy a tagbaszakadt vértés nehogy kárt tegyen a kislóban. De az tisztességes ember volt: a magasból csak ránézett a kislóra, leeresztette pallosát, megfordította lovát és elügetett. „Bravó, bravó!” – visszhangzott távolodtában.

A gázlónál elég nagy számban összegyűltünk, a távolból már gyülekezőt fújt a kürtös. A sisakosok felsorakoztak a folyócskán túl, és mozdulatlanul álltak. Jobb felől felénk vágat egy sárga sisakos. Nyilván a visszavonulásnál nem tudta elérni a gázlót, s odébb keresett magának átkelőt. Miután meggyőződött róla, hogy az ingoványos mezőn lehetetlenség átjutni, visszatért. A szélen állva e szavakkal fordultam hozzá: „Erre most nem tudsz átkelni, testvér. Szállj le a lóról!” Az ulánus a földbe döfte dzsidáját, és amikor kiemelte a lábát a kengyelből – göndör hajú, szeplős fiatalember volt – valami néhányszor megvillant a szemem előtt, s az ulánus amilyen magas volt, olyan hosszan elvágódott. Amikor e szomorú jelenettől elfordítottam a tekintetemet, a három huszár a közrefogott ulánuslóval már nem kis távolságra volt tőlem. Utánuk vettem volna magam, de mások, akik a történetet látták, megelőztek. Igaz, nem érték be őket, de hangosan biztatták az előbbre állókat, akik már engedelmeskedtek a trombitaszónak. Több se kellett nekik, jól eltárgálták, talán még meg is sebesítették a gazembereket. Ha az ulánus legalább figyelmeztetett volna, hogy üldözik a huszárak – mert nyilvánvalóan előlük akart közénk vegyülni –, nem éri őt ily alávaló halál.

Az áttárogatott sebesült látványától feldühödött katonák sorra elsütögették pisztolyaikat. A sisakosoknak szintén megparancsolták, hogy töltsék meg a tűzfegyverüket. De ahogy ők leeresztik a pallost és megragadják a kurtályt, mi előreszegzett dzsidával megindulunk a gázlón át. Erre ők elengedik a kurtályt, és a pallost kapják kézbe, mire mi visszavonulunk. Így akadályoztuk meg, hogy karabélyukat megtölthessék. Arra pedig láthatóan nem kaptak parancsot, hogy míg egyesek a kurtályt töltik, a többiek pallossal a kézben fedezzék őket. A jelenet többször megismétlődött. A végén a legénykével szemben tanúsított nagylelkű magatartás is eszünkbe jutott. A lövöldözés

apránként abbamaradt, s egyre többen tértek vissza a gyülekezés színhelyére. Amikor már alig néhányan maradtunk a közelükben, s a gázlónál senki, előrúgtat egy vértestisz derék gesztenyepéjén, s egy kisebb kört téve vele egymás után hat lövést ad le a pisztolyával. E háborúban bizonyára ez volt az első revolver, amit használtak. Senkit se sebesített meg, de látszott, hogy inkább azt akarta megmutatni, milyen gyorsan, mintsem hogy milyen pontosan tud löni. Mindnyájan mozdulatlanul bámultuk ezt a cirkuszi mutatványt, mert az egyszer felbomlott sorok, csak a gyülekező színhelyén álltak össze az eredeti rendben. Ha beérte volna ezzel az első fellépéssel, bizonyára megbabonázva és lelkifurdalás nélkül távoztunk volna el. De másodszor is kivált a sorból és jóval előrébb merészkedett. Sajnos akadtak olyanok, akik útját állták és üzőbe véve beérték. Szomorú látványt mutatott, mert a revolvergolyók ellövődése után szinte teljesen fegyvertelen maradt. Igaz, hogy kard függött a csuklóján, de azt nem kapta kézbe, mivel láthatóan sajnálta eldobni a revolvért: túlságosan bízott a ló gyorsaságában.

Most már, hogy belefáradtunk a csatározásba, mindnyájan megjelentünk a gyülekező színhelyén. Nem tettünk meg kétszáz métert, amikor ráakadtunk a legnagyobb kaliberű magyar táborigyúra. Felmozdonyozva állt, ahogy a nagykönyvben meg van írva: a töltőrúd és minden műszer rendben a helyén, még a mérleg is a rúdon függ. Körülötte egyetlen megölt ló sem, egyáltalán semmi, ami arra utalna, hogy elvontatásában gátolták volna, a föld is egyenletes, a legelő keményre döngölt.

„Ezt az ágyút nem engedjük odaveszni.” Akkor még álmunkban se gondoltuk volt, hogy ez volt az utolsó csata. Nem is oly messze, látszott a harcteret rendben elhagyó magyar hadsereg is. Megakadályoztuk az áttörést, amely a szárny felől zavart kelthetett volna a visszavonulásban. Semmi se vetette előre annak az árnyékát, hogy vége a háborúnak. Legsürgetőbb teendőnk az volt, hogy belenézzünk a lőszerestályigába: üres. „Boldogulunk” – szólal meg Kościelski, és átveszi a parancsnokságot. „Valaki hozzon lőszerszámokat.” Hárman segítenek lemozdonyozni és beirányozni az ágyút, a többiek az ágyú előtt vonalban felsorakoznak. Számolunk. A sorban hat hármas volt. „Most pedig elő a tölténytáskákat. Akinek két tölténynél többje van, a felesleget adja át.” Kitaláltuk, min fundálkodik. Mindnyájan szívesen átadtuk a töltényeket, de nem sok volt belőlük. Az ágyú előtt felsorakozókon kívül a többiek a töltések puskaporát az egyik zabostarisznyaába, a golyókat egy másikba szórták, aztán vállszinórral bekötötték a száját, s máris kész volt a rögtönzött kartácstöltet. De a nagyágyúnak hatalmas szája volt, a zabostarisznya lötyögött benne, kettőt párhuzamosan pedig lehetetlenség volt belenyomkodni. A marhák által meghagyott s letépett fűcsomókat tettük a zabostarisznyák alá. Egy töltőrúddal átütötték előbb a puskaporos, majd a zabostarisznyát. A gyújtólyuknál átszúrtuk a puskaporos-tarisznyát, de utolsó töltényeink puskaporát is át kellett adnunk a szűrőláng belobbantása céljából.

„Akinek szivarja van, gyűjtsen rá” – szólal valaki, merthogy kanóc sem volt. Azonnal átadtak egy parázsló szivart, amely dzsidahegyre tűzve megfelelt kanócnak.

„Most pedig szétválni”; három hármas középről jobbra, három balra húzódott, hogy a baljós ágyúszáj szabad térhez jusson.

Kezdeti megfutamodásukra emlékeztető mozgás támadt a sisakosok soraiban, akik addig mozdulatlanul álltak a folyócskán túl, de nyomban helyreállt a rend. Parancsnokunk célzott. Még emelni kellett a lafettán; aztán a szűrőlyukhoz ér a rögtönzött kanóc.

Váratlan dörrenés, de hosszan elnyúló furcsa ágyúköhécselést vagy sóhajt adott ki a bronz; olyat, mint a mozdony megsokszorozott sühögése. A golyókkal megtöltött tarisznya, még csak nem is szétszagatva, hanem csak kibomolva, megpörkölődve az ágyú előtt néhány lépésre feküdt, a másik szétronnyolva parázslott mellette a gyapjúszinórokkal együtt.

Harsány nevetés támadt az ellenség soraiban, s mi önkéntelenül visszhangoztuk azt. De a parancsnok nem vesztette el a lélekjelenlétét. Éppen akkor jött meg a hámokért küldött dzsidásunk egy pár lovat is vezetve. Kezében kenyeret tartott, amit idejövet szerzett. „Add csak ide azt a kenyeret, nem eszem meg előled.” Úgy tett, mintha a kenyeret az ágyú torkába tette volna, de valójában a földre ejtette; az egyik gyalogos dzsidás-tüzér energikusan döngöli a töltőrúddal az ágyúba maradt fűcsomókat. „Add csak a kulacsot” Néhányszor tüntetően megforgatta, hogy csillámlásait az ellenség észrevegye és azt higgye, a kartácstöltetet helyezi el. Még egyszer megdöngölte a fűcsomókat. Nem sokkal azután, hogy sikerült befogni a lovakat, megérkezett a lövegmozdony és megállt egy pillanatra. Az ellenség szeme láttára kinyitották a lőszerestályát, s úgy tettek, mintha az üres belsejéből előszedegetnék a töltéseket és leraknák a földre.

„Lőszert hoztak nekik.” A sisakosok csak azt nem értették, hogy ismét eltakarjuk az ágyút, mert már ráakasztották a vontatásra szolgáló lövegmozdonyt. „Hó, hó” – de a lovak még csak meg se moccanították. Minél előbb újabb pár lovat kellett keríteni. Nem kellett sokáig várni rájuk, mert a hadsereg nem messze mögöttünk vonult el, s a magyar seregben már régen megszereztük azt az előnyt magunknak, hogy a mi dzsídásunk oly meggyőzően tudott parancsolni, mint a saját tábornokuk, s ez is oka volt annak, hogy a magyar generálisok sanda szemmel néztek ránk. A turai vagy abonyi csatában nyílt tanújelét adták irigységüknek, de „auf dem Schlachtfelde” a legirigyebb szem se talált rajtunk foltot.

Az ágyút elvontattuk az első közelünkben elvonuló üteghez, parancsnokának gondjaira bíztuk, s visszatértünk a mieinkhez. Egy darabig még ugyanazon a helyen várakoztunk, míg az utolsó zászlóalj is el nem vonult. Aztán mi zártuk a visszavonulást, nem sejtve még, hogy utunk innen már idegen földre vezet.

Elhaladunk egy kis erdő mellett. Az erdő felőli emelkedésen huszár ácsorgott és szorgosan fűrészte az elvonulókat. Még elég messze voltam tőle, amikor már belém mélyesztette a tekintetét és követett vele, amíg egy vonalba nem érünk. „Éljen a lengyel!” – üget felém, átnyújt egy nagy fehér cipót, egy darab szalonát és kulacsát fölemelve mutatta, hogy tölt nekem „bor”-t.

Az egész napi böjt után senki se veti meg az ily kívánatos adományt, de azért kíváncsi voltam, miért éppen engem és nem másokat traktál vele. Éppen ezt magyarázta, de nem értettem. Volt közöttünk valaki, aki beszélt egy kicsit magyarul. Hívtam, hogy tolmácsoljon, de ő sem értette, mit is mond pontosan a huszár. „Valamiféle ágyúgolyóról beszél, a megmentéséről”. Ennyi elég volt nekem, hogy tudjam, miről van szó. Ugyanaz a „bassza meg...” huszár volt, akinek a golyó befogta a száját. Jöjjön csak közelebb, hogy hátulról is megnézhessem. Ott szürkélt a hátán a bizonyság, amely foltos volt a fölcsapódó földgöngyöktől.

*

Az élet nehéz körülményei, a mindennapi kenyérkereset gondjai között mind idehaza, mind idegenben kikopik az emlékezetből a dicsőség termékeny mezején életre kelt megannyi hadiesemény. (Dicsőség! De csak messziről az, közelről kevés dicsőséget tapasztal az ember, s nem egy dolog van, amiről – tekintettel az emberi érzelmekre – hallgatni kell.) Az idő és a gondok sokasága megváltoztatta az ember magatartását. Semmi sem maradt, ami Mars történetéből emlékezetre méltó volna. Mindent el is nyelt volna a feledés, ha nincs az a pesti kiállításra szóló meghívás.

A magyarok harminchat év múltán még nem felejtették el a lengyel légió érdemeit. A lengyel küldöttségben egyedül én képviseltem a légiót. Meghajolva kellett fogadnom hálájuk áradatát, a „lengyel honvédek” tiszteletére kirobant örökkévalónak tetsző éljenzést.

A lengyel honvédek tiszteletére rendezett oly hosszan tartó, feledhetetlen ováció, amelyet az emlékezés hatalmas tablóján az utódoknak is szól, az az elismerés, amelyben a lengyel légió a működése során mindvégig része volt. Ehhez társult még az ellenség kiűzése és a magyar had legyőzhetetlenségébe vetett határtalan hit. Mindez együtt annak is az elismerése lehet, hogy a magyarországi lengyel légió – ha ezt mi nem is éreztük – hatalmas erő volt. Sem a katonák száma, sem kiképzettsége – (hiszen harc közben tanultunk meg bánni a fegyverrel) – sem felszereltsége nem volt olyan, hogy elbizakodottá tegye őket; megannyi, s gyakran rendkívüli harci sikereit hol a véletlen szerencsének tulajdonították, hol az ellenség figyelmetlenségének, hol tőlünk független okoknak; de hogy saját erőnknek tudatában legyünk, arra nem volt, ami rádöbbsen. Pedig létezett ez az erő. És hogy miben rejlett?

Először is a légió tagjainak önkéntességében. Míg a reguláris, újoncozott lovasszázadokban jó, ha tízegyhány kiváló katona vett részt tevékenyen az ellenséggel való összecsapásokban, a többi teher, bámész statiszta. Ezzel szemben nálunk mindenki tevékeny szereplő volt. Ez keltett az ellenségben irántunk tiszteletet. Szolnoknál például a vértések fogságba esett ezredese⁴² elhaladván

⁴² Josef Regelsberg von Thunberg alezredes volt annak a Ferenc József dragonyosezrednek a parancsnoka, amely ellen a Damjanich János tábornok hadosztályában szolgáló lengyel légió 120 főből álló dzsídászszázada 1849. március 5-én Szolnoknál rohamot kezdeményezett. Láttukra jegyezte meg Regelsberg alezredes a tisztjeinek: „Ezek vagy örültek, vagy lengyelek!” Rövid idő múlva sebesülten a rohamozó lengyelek fogságába esett.

fogatán a kis létszámú lengyel svadronunk előtt, amely ezredét szétverte, levette sisakját, s mindaddig a térdén tartotta, amíg el nem hagyta a lengyel arcvonulat, noha a kapitány fel akarta vetetni vele.

Másodszor is: a többségében értelmiségi katonák szétszóródva, az egyes helyzetekben parancs nélkül is meg tudják különböztetni a fontos ügyeket a kevésbé azoktól, amelyek nem igényelnek különös erőfeszítést; meg tudják látni az ellenség gyenge oldalát, cselt tudnak alkalmazni, ki tudják találni s így keresztezni is képesek az ellenség szándékát – egy szóval olyan katonák, akiknél a fej együtt működik a karral.

Vannak a ló- és a fegyverhasználatnak olyan különleges szabályai, amelyeket kényszerhelyzetben kell alkalmazni, de az ellenséggel szembeni fölény fő oka a jelentéktelennek tetsző szervezettségben is kiérezhető.

A táborozás oly egyszerűnek tetsző megszervezése a maga természetes volta miatt szinte figyelemre se érdemes, pedig érezhetően kihatott a harci sikerre is, mivel az egyes katona bátorságát és erejét megháromszorozta.

E szervezetségről már említést tettem az imént: „Kevés szóból is ért az okos.”

Második levél

Kedves Felicjan!

Ha figyelmesebben olvastál volna, most nem tennél fel annyi kérdést, mert:

1.) Tchorznicki akkor, amikor a papírmalom elleni támadásnál lemaradt és késve, akkor csatlakozott hozzánk, amikor az általunk elűzött zászlóalj által kitaposott téren felsorakoztunk, természetesen nem ült lovon, és

2.) „Fredróból – ha a képnek a valósággal egyezően történelminek kell lennie – ne csináljatok szoborszerű hőst. Ő kétségtelenül rokonszenves fickó volt. A rohamra-indulás, hurrázás, lövöldözés idején, mindig az elsők között találtuk, de nem játszotta a hőst.” Rangról, segédtsízi beosztásról akkortájt az idő szorításában szó sem lehetett. A folytonos életveszélyben végrehajtott visszavonulás során fedezni kellett az akkor rendkívül ijedős, csaknem teljes egészében frissen szervezett magyar sereget (mert a régi ezredek nyugaton és délen voltak), fedezni kellett, nehogy csűrhemód szétszóródják. Tehát se beosztást, se rangot mérlegelni nem volt idő, akkor, amikor saját bőrének mentése foglalta le az embert, s a szervezés helyett verekedni kellett. Nyolcvanketten kezdtük meg a visszavonulást – s néhány ember csatlakozott hozzánk; a magyarok elvették saját katonáiktól a puskákat, s azoknak adták, akik a mi sorainkat gyarapították. A tarcali ütközetben már kétszázan voltunk, így egy meglehetősen népes gyalogos századot alkottunk, de hogy a minket kommandírozó Tchorznicki számára segédtsíztről gondolkozzunk, az mulatságos lett volna. Az Aradon szervezkedő Wysockival egyébként sem volt összeköttetésünk. Ha Kossak mindenképpen lóra akarja ültetni Tchorznickit, akkor az legyen egy fehér kanca, a Baba, amely, azt hiszem, a sajátja volt, mert vele kelt útra otthonról, s meneteléskor néha azon ült. Harcolni azonban mindvégig gyalog harcolt, mindaddig, amíg az egész század lóra nem ült. Lehet, hogy Fredro is lóháton érkezett Magyarországra, de egynek nehéz lett volna egy gyalogos csapatba lóval beállni. Ami az egyenruhát illeti, a festő mind Tchorznickit, mind Fredrót öltöztette a(z) 1848-as) sanoki lovasgárda mundérijába, mert annak feloszlata után a gárdisták nagyobbbrészt uniformisban mentek Magyarországra. De ne feledkezzen meg a köpenyről, mert tél volt.

3.) Korzeliński akkor még nem volt ott. Miután rábeszélyték, akkor hagyta el galíciai otthonát, s Eperjesen megjelenve rögtön a 3. század élére került.

4.) Semmiféle huszárokról és gyalogos magyarról, segédtsíztről és magyar vezérlő tábormokról nincs szó. Ez szerfölött nyugtalanított minket, s hozzájárult a győzelem utáni zsörtölődésünkhöz. Mint látszik, az osztrák sereg oldalába ütköztünk, s a magyarokkal nem volt kapcsolatunk. Idzikowski⁴³ a saját, segítségünkre hozott gyalogosszázadát irányította, nem az egész ütközetet.⁴⁴

---

⁴³ Tadeusz Idzikowski (1793–1858) az 1830–31-es lengyel szabadságharc leverése után századosként vonult emigrációba. 1848 novemberében érkezett Magyarországra, s Kossuth Újházy kormánybiztos ajánlására kinevezte a szerveződéző lengyel zászlóalj 4. századának parancsnokává. 1849 januárjában őrnagyként az északi hadseregben felállított 2. lengyel zászlóalj parancsnoka s egy ideig dandárnok is. Márciustól ő szervezi Nánáson a 2. lengyel

A közelünkben ugyanazt teheték, amit mi, de a köd és az állandó „vigyázz”-ok miatt nehéz lett volna rájuk figyelni. A lábhoz tett fegyverű zászlóalj lelkiismeretét aligha terhelte bármi. Úgy emlékszem, mi voltunk, akik rátüzeltek. Hogy emiatt érte-e őket veszteség, nem tudom. Nekünk csak két sebesültünk volt, azok, akik a vértések közeledésére figyelmeztettek bennünket.

Még egyszer visszatérek az említett rangokhoz, segédtsztségekhöz, méltóságokhoz, amelyek körül forog az eszed kereke. Ott a bőrünk mentéséről volt szó, nem a tisztségekről. Fredrót érdekeltek a legkevésbé. Bajtársiasságával mindannyiunkat levett a lábunkról. Ilyesfajta tisztséget minden bizonnyal visszautasít, mivel ezt követően el kellett volna hagynia bajtársait. Akkor egyébként a rangokat még régi, kiszolgált katonákkal igyekeztek betölteni. A 3. század törzséhez, 1831-es katonák híján, a Szolnoknál fogságba esett vértéseket osztották, Wysocki strázsamestert⁴⁵ és Tobis altisztet,⁴⁶ két sumákat, akiknek értékét csak Korzeliński ismerte fel. A rangkórság csak az osztrákok kikergetése után ütötte fel a fejét sorainkban, amikor már szabadon szerveződhettünk, és elárastottak bennünket a karrieristák. Wysockinak szép és nyalka segédtsztszei voltak. Tchorznicki azonban még akkor is híján volt adjutánsnak, amikor 2. ezrede már három századból állt. Mert ugyan miféle jelentősége lehetett a segédtsztsztnak. Dembińskinek is Dunajewskit küldték segédtsztsztl.⁴⁷ Fredro biztos, hogy nem akarta elfogadni ezt a kitüntetést, mert származását és érdemeit tekintve ő lett volna e tisztségre a legmegfelelőbb.

A hadjáratot a méltón megszolgált hadnagyi ranggal fejezte be, s a mégoly könnyen osztogatott előléptetést se fogadta el. Szerénység és az arisztokrata allűrök teljes hiánya jellemezte, ellentétben az akkor hozzá hasonló származásúakkal. A művész ne fossza őt meg a rá jellemző jegyekről, mert azzal sérti emlékét. Ha a kép pompája miatt lovakat akar festeni, vigye vászonra a lengyel légionisták négyyszögét rohamozó vértéseket, így lesznek lovak is, de Fredrót akkor is gyalog, puskával a kezében a négyyszög sündisznóállásában örökítse meg.⁴⁸

Szervezz „Randez-Vouz”-t⁴⁹ e kép felvázolása előtt, s elmegyek Krakkóba, ahonnan elmehe-tünk Morawicába. Én nem járok postára a naponta megadott időben, csak ha alkalom kínálkozik rá. Ezért a választ postafordultával írnom lehetetlen, bár már félig-meddig megbarátkoztam a to-lal. Ma „Familien-Fest”-em⁵⁰ van –, ha megfogadod, hogy nem ócsárolod a hurkámát, küldök be-lőle; addig is szívélyes üdvözet attól, aki alig várja, hogy megszorongassa bajtársa kezét:

Roman

1891. november 24-én, kedden.

---

zászlóalj. Július 1-jétől alezredes. Kossuth augusztus 17-én Óorsován III. osztályú érdemjellel tünteti ki.

⁴⁴ Az 1849. január 22-én vívott tarcali ütközetet, amelyben a lengyelek légionisták kitüntették magukat, gyakorlatilag Jerzy Bulharyn ezredes irányította, akit Kossuth ezért a tettéért nevezett ki 1849. október 23-án a törökországi Viddinben tábornokká. A sűrű ködben Tchorznicki gyalogos dzsidásszázada beleütközött a Vilmos gyalogezred egyik zászlóaljába. A váratlan helyzetben Tchorznicki és Fiedler cs. kir. tábornok között rövid eszmecsere került sor, amelynek az vetett véget, hogy az egyik légionista az osztrák tábornokra sütötte puskáját. Az ezt követő kölcsönös lövöldözés miatt mindkét fél áruházzal vádolta a másikat. A Tchorznicki mellett segédtsztszi feladatot ellátó Jan Aleksander Fredrót helyzetfelismeréséért és határozottságáért még a csatatéren hadnaggyá nevezte ki a felső-tiszai hadtest parancsnoka, Klapka György ezredes. A korabeli illusztrációk lovon ülve ábrázolják Tchorznickit, s így írják róla az emlékiratok is.

⁴⁵ A 2. dzsidásezredben két Wysocki szolgált közvitéztként. Egyikük keresztnéve Jan volt, a másikuk keresztnévet nem ismerjük.

⁴⁶ Maurycy Tobys valóban az osztrák hadsereg egyik lovasezredében szolgált strázsamesterként, de már jóval a szolnoki csata előtt, vagyis 1848 decemberében Tchorznicki dzsidásszázadának közvitéze, később szakaszvezető a 2. dzsidásezredben.

⁴⁷ Adam Dunajewski az 1. dzsidásezredben szolgált hadnaggyként. Az 1. dzsidásezredben szolgáló másik Dunajewski, Wiktor, 1848. december közepén lett hadnaggy, s 1849. március közepén főhadnaggy.

⁴⁸ A felső-tiszai hadtestben gyalogosan harcoló dzsidásszázad a tarcali ütközetben sündisznóállásokat foglalva el verte vissza a 2. (Sustenau) vértesezred egyik századának Gorizutti őrnagy által vezetett rohamát.

⁴⁹ Találkozót (francia).

⁵⁰ Családi ünnep (német).